

En problematisering af formel ligestilling i velfærdsstaten

- En samfunds-og filosofikritisk læsning af teorien om care ethics

Astrid Munk (studienummer: 20122936)

Afleveringsdato: 2. juni 2020

Kandidatspeciale 30 ECTS

Anvendt Filosofi – Aalborg Universitet

Anslag speciale: 159.111 (66,3 sider)

Anslag abstract: 4.008 (1,7 sider)

Vejleder: Jens Damgaard Thaysen

Forord

Med dette speciale afslutter jeg otte års studietid, min kandidat i anvendt filosofi med sidefag i erhvervsøkonomi. Speciale-forløbet har jeg set frem til med glæde og spænding, og jeg havde høje forventninger til at fordybe mig, i samarbejde med min speciemakker (og barndomsveninde gennem 24 år) Sarah McLeman-Hasselgaard i et emne, der interesserer, provokerer og undrer os begge, nemlig ligestilling. Det er et emne der på mange måder er konfliktfyldt, og indeholder et minefelt af muligheder for politisk ukorrekthed, konflikter og generelt dårlig stemning – alt sammen noget der har øget tillokningseffekten. At deklarerer sig feminist, kan i dagens Danmark modtages både som den største naturlighed og som en direkte krigserklæring. Når det kommer til spørgsmål om ligestilling, handler det rigtig ofte om at nogen skal overbevise andre om at problemer faktisk er problemer, og argumentere og bevise hvordan det hænger sammen. Måske er det udløst af det faktum at vi i Danmark har formel ligestilling. For mange mennesker betyder det, at hvis man har et ligestillingsproblem, må det være selvforskyldt, for man kunne jo bare have valgt anderledes. Hvis man påpeger at der fortsat er et massivt gennemsnitligt løngab mellem mænd og kvinder, er responsen ofte at man jo bare kan vælge at arbejde med noget andet. Hvis man påpeger at kvinder, der bliver mødre, økonomisk og karrieremæssigt stilles tilbage i forhold til deres partner, kan responsen være at det er eget valg at få børn. Der synes at herske en holdning til at de ligestillingsproblemer kvinder oplever i dag, er knyttet til personlige valg og ikke til vores samfundsmæssige indretning, hvor vi jo har formel ligestilling. Det er denne problemstilling omkring ligestilling, som er emne for specialet.

Specialeforløbet skulle dog vise sig at udvikle sig på en temmelig uventet måde. Corona-krisen har ikke blot opsat betydelige udfordringer for arbejdet, men har også demonstreret specialets skrigende aktualitet. Både samfundsmæssigt og for mig personligt. Grundet Corona-krisens udfordringer, så Sarah og jeg os desværre nødsagede til at splitte op, lidt over halvvejs i speciale-processen. Derudover måtte min kæreste og jeg, som følge af landets nedlukning under Corona-krisen, finde alternative pasningsløsninger for vores søn på 2,5 år. At finde balancen mellem arbejde og børnepasning, har altså været voldsomt aktuelt for mig i denne periode. At jeg er højgravid og skal føde i midten af juni har ikke gjort emnet mindre aktuelt.

Tilblivelsen af dette speciale har været muliggjort, gennem børnepasningshjælp fra mine svigerforældre og mor, og de skal have stor tak. Derudover vil jeg også takke min ældste ven og tidligere speciale-makker Sarah McLeman-Hasselgaard for et rigtig godt samarbejde, så længe det

varede, og mange interessante og meningsfulde diskussioner om emnet, der uden tvivl vil fortsætte fremover.

Abstract

The subject of this dissertation is gender equality, in the setting of the Danish welfare state. I shall problematize the concept of gender equality in the Danish Equality Act, holding this understanding of equality as representative of the general understanding, in Denmark.

So, the problem definition is as follows: What are the obstacles against achieving actual gender equality? It is my assertion that there exists a gap between formal gender equality (as formulated in the Danish Equality Act) and actual gender equality.

It is the purpose of this thesis to investigate how this gap between formal gender equality and actual gender equality, can be seen and possibly solved. As formal gender equality centers around the concept of 'equal opportunity for both genders', my focus is largely on the concept of 'opportunity'. What does it mean to have equal opportunity, and how do we know when it is achieved?

The problem area is investigated through a variety of perspectives, e.g. historical, sociological, statistical, but mainly philosophical. To identify barriers against achieving actual gender equality, I look to feminist philosophy and how philosophers in this line has worked with the problem. First and foremost, the basis of feminist philosophy is a critical perspective on existing philosophy. Many feminists mean that Western philosophy is problematic, because it is basically androcentric and based on ideals that have no empirical counterpart. Through this critique, I identify a range of problems within the Western philosophy tradition, that in themselves contribute a barrier against achieving actual gender equality. After this, I use the theory of care ethics, as an analytical philosophical tool, to identify existing barriers against achieving actual gender equality. Care ethics contributes to the understanding of the problem, with a range of concepts. In the analysis, I have three foci, in relation to obstacles. They are 1) work life, 2) the division between what is private and what is political and 3) the concept of formal gender equality.

In the concept of gender equality, as seen in the Danish Equality Act, the goal is to create equal opportunity for both genders, while recognizing and acknowledging differences between them. This relies on the assumption that we can reduce individuals to a sort of homogenous core, a universal basis, where differences can be uniformly compensated. In one way it expresses a neutral standpoint, free of value. According to the theory of care ethics, it is problematic to isolate individuals from their social contingencies, as social contingencies (such as dependent relations) can be essential to one's

actual opportunities. In this perspective, it is not practically meaningful to operate with an ideal for gender equality, if it is not situated in real life.

As participation in labor market is essential for the individual's opportunities in life, it is problematic to operate with a work life ideal, that conflicts with having dependent relations.

Gender equality has largely focused on getting women to participate in labor market, through incentives and economic compensations. There has not correspondingly been focus on getting men to participate in and commit to caring activities. Women's roles have developed a lot in the past hundred years. Men's roles have not equally developed. It seems that creating equal opportunities, is not enough to really change the situation around actual gender equality.

The focus on creating better opportunities for women, to participate in the labor market, illustrates how piercing the masculine ideal is today. To achieve gender equality, it is essential to start valuing all genders and their differences. Including traditionally feminine activities, as these are essential to a functioning welfare society. This must at least start with a more balanced concept of gender equality, where actions are taken to actually acknowledge and value all genders and appreciate differences.

Indholdsfortegnelse

FORORD	2
ABSTRACT	4
INDHOLDSFORTEGNELSE	6
INDLEDNING	8
INDLEDENDE	8
PROBLEMFOMULERING	9
EMNETS RELEVANS OG MOTIVERING	11
TEORIVALG OG FREMGANGSMÅDE	12
1. Rammedannelse	12
2. Teoretisk filosofi-kerne	13
3. Analyse og diskussion	13
RESUMÉ AF KONKLUSION	14
(1) RAMMEDANNELSE	16
INDLEDENDE	16
LIGESTILLING I LIGESTILLINGSLOVEN	16
HISTORISKE FORHOLD	19
<i>Velfærdssamfund, arbejde og velfærdsproduktion</i>	19
<i>Udviklingen af kvindens rolle</i>	21
<i>Sociale risici og investeringsparadigmet</i>	25
DELKONKLUSION	28
(2) TEORETISK FILOSOFI-KERNE	31
INDLEDENDE	31
1. FEMINISME OG FILOSOFI-KRITIK	32
<i>Feministisk filosofi</i>	32
<i>Filosofi-kritik</i>	33
<i>Kritik af klassisk moralfilosofi</i>	34
<i>Anvendt feministisk filosofi</i>	35
<i>Afrunding af feminisme og filosofi-kritik</i>	38
2. CARE ETHICS	38
<i>Hvad er care ethics?</i>	38
<i>Care ethics som kritisk, politisk teori</i>	40
<i>Care ethics og feminismens fremtid</i>	44
<i>Afrunding af care ethics</i>	50
DELKONKLUSION	50
(3) ANALYSE OG DISKUSSION	52
INDLEDENDE	52
ARBEJDSLIV	53
CORONA-KRISEN OG CARE ETHICS	56
GRÆNSEN MELLEML DET POLITISKE OG DET PRIVATE	58
LIGESTILLING	60
ET NYT LIGESTILLINGSBEGREB	62
TEORIKRITIK OG MODSVAR	63
LØSNINGSFORSLAG	64
GENEREL DISKUSSION	65
KONKLUSION	67

KILDELISTE	69
<i>Litteratur</i>	69
<i>Hjemmesider</i>	70
<i>Andet</i>	70

Indledning

Indledende

Nærværende speciale har til hensigt at undersøge barrierer der eksisterer i forbindelse med at løse ligestillingsproblemer i vores samtid. Spørgsmål om køn og ligestilling har været et offentligt debattemne siden slutningen af 19. århundrede, hvor første den bølge af feminister kæmpede for kvinders stemmeret. Siden da er ligestillingskampen blevet udkæmpet på flere forskellige fronter, herunder kvinders frigørelse fra mænd, fra deres biologiske køn, fra kapitalismen, fra seksualisering og samfundets forventninger og fordomme til køn. Ligestillingskampen har haft forskelligartede målsætninger, og har søgt at nedbryde forskellige barrierer.

I Danmark har vi formel ligestilling og ifølge Equal Measures 2030 er Danmark et af de lande i verden hvor ligestillingsudviklingen er nået længst (Equal Measures 2030, 2019: 7). Det kunne tyde på at noget ved den måde det danske velfærdssamfund er indrettet på, muliggør en øget grad af ligestilling. Mange er da også af den opfattelse at kønnenes ligestilling allerede er opnået, og at den eneste tilbageværende kamp omhandler at indrette samfundets institutioner, til at underbygge den formelle ligestilling.

Sideløbende ses en fortsat insisteren på emnets aktualitet i civilsamfundet, der kæmper ikke kun for kvinders rettigheder og frigørelse, men for alle historisk undertrykte og marginaliserede grupper.

Debatten om ligestilling synes derfor ofte at handle om, *om* debatten overhovedet er aktuel. Formel ligestilling, betyder at der skal herske lige muligheder for mænd og kvinder, ud fra grundtanken om at begge køn har lige værd. Selvom der fortsat er stor forskel på mænds og kvinders løn, erhvervsfrekvens og tid brugt på ulønnet omsorgsarbejde, lukkes debatten ofte med argumentet om at kvinder formelt set har de samme muligheder som mænd, og at forskelle dermed må være en følge af andre livsvalg. Og med denne argumentation kan man begrunde kvinders dårligere arbejdsvilkår som en følge af deres egne valg. Med denne argumentation mener jeg at man underkender ligestilling som et reelt samfundsproblem, som vi kollektivt er ansvarlige for at løse. Man usynliggør ligestillingsproblemet, ved at gøre det til et individuelt anliggende.

Jeg har altså en grundantagelse om at der eksisterer et skel mellem formel og reel ligestilling, og at der eksisterer samfundsmæssige barrierer mod at udligne dette skel. At der eksisterer barrierer mod at mænd og kvinder reelt har lige muligheder.

Med dette speciale agter jeg at undersøge barrierer mod at løse ligestillingsproblemer og til at forstå skellet mellem formel og reel ligestilling. Jeg vil argumentere for at ligestillingsbegrebet i Ligestillingsloven, i praksis er amputeret, fordi det har et entydigt fokus på lige muligheder i arbejdslivet og mangler konkrete forslag til at opnå anerkendelse af kønnenes lige værd.

Specialet vil bidrage til en relevant ligestillingsdebat anno 2020 ved at nuancere de vanskeligheder der ofte omgærder emnet.

Problemformulering

Hermed kan specialets problemformulering og fokusområder præsenteres. Problemformuleringen er:

Hvilke barrierer ligger til grund for at opnå reel ligestilling?

Problemformuleringen har en grundantagelse om at der eksisterer et skel mellem formel og reel ligestilling. Formel ligestilling udgør den del af virkeligheden jeg ønsker at undersøge og problematisere. Specialets case er dermed formel ligestilling i velfærdssamfundet. Jeg placerer undersøgelsen i en dansk kontekst, og fordi formel ligestilling er en del af lovgivningen, finder jeg det relevant at placere undersøgelsen inden for velfærdssamfundets rammer. I Ligestillingsloven om formel ligestilling, er der et iboende fokus på lige muligheder i arbejdslivet. Det ligestillingsbegreb jeg vil problematisere, sætter altså ligestilling i relation til arbejdslivet.

Specialet vil grundlæggende have tre fokusområder, nemlig barrierer imod ligestilling 1) i relation til arbejde, 2) i relation til grænsen mellem det private og det politiske og 3) i relation til det ligestillingsbegreb der findes i Ligestillingsloven.

Hvad menes der så med 'reel ligestilling' (i problemformuleringen)? Med reel ligestilling menes, at alle mennesker reelt set har lige muligheder uanset sociale faktorer, såsom biologisk køn, kønsidentitet, seksualitet, etnicitet, ableism, mv. I specialet veksles der mellem at undersøge muligheder og barrierer for ligestilling, henholdsvis individuelt set og kollektivt set. Individuel og kollektiv ligestilling hænger uløseligt sammen (hvilket også vil være en central pointe i specialet), men fordi debatten i dag bærer præg af en individualisering af ligestillingsproblemer, findes det hensigtsmæssigt lejlighedsvist at skelne.

Hvad menes der så med barrierer? Med barrierer menes faktorer, der bevirker at der ikke reelt eksisterer lige muligheder for ligestillingen. *Muligheder* er en flydende størrelse, for hvornår kan man entydigt se eller bevise at man reelt har lige muligheder? Det i sig selv er et spørgsmål til diskussion. I specialet diskuteres barrierer i relation til hvordan virkeligheden ser ud, og ikke i forhold til hvilke love eller formelle beslutninger der står nedskrevet. Barrierernes legitimitet findes i en lang række forhold, såsom historiske, sociologiske, filosofiske og faktiske. Specialet vil præsentere en filosofisk undersøgelse af mulighedsbetingelser for at opnå reel ligestilling i vores samtid.

Det er et emne der på mange måder er vanskeligt at værdineutralisere, hvilket heller ikke vil være sigtet. Når det handler om køn, har vi alle en særegen erfaringsbase og virkelighedsoplevelse. Dette sammenholdt med at vi ikke har adgang til hinandens særegne erfaringsbaser og virkelighedsoplevelser, gør det til et meget interessant og ofte sprængfarligt problemfelt. Jeg vil gøre mit ypperste for at være inkluderende og politisk korrekt, og undskylder på forhånd for de smut der utvivlsomt vil forekomme.

Mit udgangspunkt er at ligestilling er et relevant og aktuelt spørgsmål for alle, uanset sociale faktorer. Meget af det redegørende vil dog tage udgangspunkt i et heteronormativt, binært kønssyn, det vil sige normen om at der eksisterer to køn, nemlig en mand og en kvinde, som i udgangspunktet danner par i en kernefamilie. Dette gøres fordi det gennem historien og fortsat er den dominerende kønsforståelse, noget der i sig selv udgør en barriere mod at opnå reel ligestilling. Når jeg undervejs eksemplificerer, vil det derfor ofte være med udgangspunkt i det binære kønssystem, og mænd og kvinder som forældre. Dette gøres fordi det ofte er i forbindelse med familieforøgelse, at de lige muligheder for at tilgå arbejdsmarkedet særligt udfordres. Jeg vil ofte fokusere på ligestilling for kvinder, på grund af enkeltheden, men dette kan i sig selv siges at være symptomatisk på ligestillingsdebattens snæversyn, da mænd på tilsvarende vis har ulige muligheder.

Hvordan forener vi den formelle mulighed for ligestilling og den reelle mulighed for ligestilling uden at gå på kompromis med idealer vedrørende ligestilling, men på samme tid faktisk at ændre noget i praksis? Noget tyder på at formel ligestilling, ikke i sig selv er nok til at ændre på den reelle ligestilling. Formel ligestilling udgør måske ikke en tilstrækkelig mulighedsbetingelse? Vi ser at man trods formel ligestilling, sidder fast i traditionelle kønsroller og en traditionel arbejdsfordeling. Så hvordan kan problemerne omkring ligestilling nuanceres således at vi kan ændre dem i praksis?

Med dette speciale indtager jeg en filosofi- og samfundskritisk, feministisk position. På den ene side anser jeg spørgsmålet om ligestilling som et etisk spørgsmål, da grundkernen ved ligestilling handler

om hvordan vi bør behandle og vores menneskesyn. Ligestilling handler om individets rettigheder og sociale position og spørgsmål om hvordan vi som samfund sikrer disse rettigheder. Den måde man bedriver etik på i den klassiske moralfilosofi, kan man argumentere for at være med at skabe et etisk sprog som er ekskluderende for kvinder og andre marginaliserede grupper. Jeg forholder mig derfor kritisk til denne filosofitradition, og tilstræber at vise hvordan filosofien selv udgør en del af problemet.

Emnets relevans og motivering

Spørgsmål om ligestilling er relevant uanset hvem man er. Når skellet mellem formel og reel ligestilling primært fremhæves fra et kvindeperspektiv, viser det kun noget af virkeligheden. Ligesom for kvinder, gør det sig også gældende at mænd har visse formelle muligheder, der dog ikke synes at skinne igennem i realiteten. Det handler ofte om muligheden for at deltage i omsorgsaktiviteter, på lige fod med kvinder. Og så er der alle de, der ikke identificerer sig i det binære kønssystem, som ikke engang benævnes i Ligestillingsloven.

Når vi siger at vi har et velfærdssamfund i Danmark, hvor kønnene skal have lige muligheder og livschancer, er det et problem for alle, hvis dette ikke faktisk er sagen. Når vi siger at mænd og kvinder har lige værd, men reelt devaluerer traditionelt set feminine aktiviteter, udgør det et problem for at opnå reel ligestilling. Når vi som samfund opretholder visse grænser mellem det private og det politiske, siger vi implicit at nogle emner er politiske (og dermed samfundsmæssige problemer) og at andre emner ikke er. Det er et problem når vi som samfund usynliggør strukturelle barrierer mod at opnå reel ligestilling mellem kønnene. Det er et problem når vi som samfund opererer med et ligestillingsbegreb, der kun italesætter to køn. Det er et problem at vores sprog og samfund ikke er gearret til en mangfoldig og åben indstilling til mennesket. At man først og fremmest er menneske, og at ens biologiske disposition, fremtoning, kønsidentitet, seksualitet, mv. ikke bør have noget at sige i forhold til hvordan man bør leve sit liv og hvilke livschancer man har.

Som anvendes filosof, findes problemstillingen relevant, da emnet ikke kan behandles udelukkende teoretisk og isoleret fra den levede virkelighed. Det er relevant, da emnet ikke blot er abstrakt og teoretisk, men relevant og virkeligt for os alle, om end konsekvenserne opleves forskelligt.

Emnets relevans forringes ikke af den refleksive filosofi-kritik, der vil være centralt for den teoretiske del. At forholde sig kritisk til eget faglige ophav, anser jeg som afgørende, som anvendt filosof.

Problemstillingen udfordrer skellet mellem det formelle og reelle, og viser at der er et skel mellem teori og praksis. Dette er en kendt udfordring for akademikere. Opgavens emne bliver således repræsentativt og potentielt forløsende for mit eget filosofi-projekt, og vil stå som eksempel på hvorledes man kan anvende filosofi.

Teorivalg og fremgangsmåde

Specialets undersøgelse vil være inddelt i tre overordnede dele. Den første del vil være rammedannende for problemformuleringen. Anden del vil udgøre den filosofiske teori-kerne og bidrage med perspektiver og værktøjer til besvarelse af problemformuleringen. Tredje del vil være analytisk diskuterende, og indeholde en analyse af problemformuleringen ved anvendelsen af de filosofiske værktøjer, samt diskutere og besvare problemformuleringen. Slutteligt vil der være en konklusion.

1. Rammedannelse

Specialets første del vil indeholde emnets sagsforhold. Det vil være rammedannende for resten af specialet. Fordi spørgsmålet om ligestilling er så relativt nyt, og fordi det er så knyttet til den samfundsmæssige udvikling, har jeg fundet det relevant at dedikere en forholdsvis stor andel hertil. Jeg redegør for forhold vedrørende formel ligestilling i velfærdssamfundet. Overordnet danner kapitlet en ramme for problemformuleringen, på samme tid med at det peger på hvilke barrierer mod ligestilling der har eksisteret historisk og samfundsmæssigt, i det danske velfærdssamfund.

Til sagsforholdene anvendes bidrag fra historiske redegørelser, statistiske analyser, sociologisk velfærdsstatsteori samt Ligestillingsloven. Dominerende

Først præsenteres ligestillingsbegrebet, sådan som det findes i Ligestillingsloven. Herefter defineres velfærdssamfundet i relation til de velfærdsproducerende parter. Forståelsen af ligestilling knytter sig i høj grad til individets arbejde uden for hjemmet. Derfor har jeg valgt at undersøge ligestilling i relation til arbejdslivet, herunder individets muligheder og begrænsninger herfor. Ligesom kvinders rolle har udviklet sig, har også velfærdssamfundets udformning og mål udviklet sig. Samfundsvidenskaber har peget på et paradigmeskift i velfærdsstatens målsætning, nemlig fra at have fokuseret på social sikkerhed til at fokusere på social investering. Flere peger på dette som medvirkende til den stigende ulighed, der har fundet sted de seneste årtier. Sociologen Gøsta Esping-Andersen understreger kvinders ændrede rolle, som medvirkende til store demografiske ændringer, navnlig nye sociale risici såsom det lavere fødselstal og ældrebyrden.

2. Teoretisk filosofi-kerne

Specialets teori-kapitel vil være opdelt i to overordnede dele. Den første del indeholder en generel introduktion til feministisk filosofi, med fokus på filosofikritik. Feministisk filosofi er en filosofigren med lige så forskelligartede positioner og metoder, som andre filosofigrene. Der vil her være tale om en generel indføring i de centrale filosofi-kritikker feministiske filosoffer har fremført, samt nogle af de fremtrædende konflikter der har været (og fortsat er) blandt feministiske filosoffer.

Filosofi-kritikken er afgrænset til udvalgte filosofiske koncepter i senmoderne filosofi efter Immanuel Kant. Den mest markante kritik har været på analytisk filosofi og klassisk moralteori. Med den feministiske linse, undersøges det hvilke barrierer mod ligestilling den vestlige filosofi i sig selv har understøttet.

Herefter redegøres for den omdiskuterede teori om care ethics. Denne udlægning af care ethics, er som politisk, kritisk teori, ligesom som den ses hos Joan Tronto. Det er en teori der har fokus på det relationelle blandt mennesker, og som kritisk politisk teori hævder den, at kun gennem en radikal omvurdering og omorganisering af omsorgsaktiviteter, kan vi opnå reel ligestilling og reelt demokrati. Care ethics fremføres som analytisk værktøj til at afsløre strukturelle barrierer mod social ligestilling. Jeg anvender hovedsageligt de tre amerikanske feministiske filosoffer Nancy Fraser, Fiona Robinson og Joan Tronto.

Filosofi-kritikken viser hvorledes vores sprog og filosofiske begreber i sig selv kan være problematiske at anvende, og hvordan de bidrager til at opretholde barrierer mod reel ligestilling. Care ethics bidrager med filosofiske værktøjer og begreber til at nuancere ligestillingsdebatten, til at forstå den og potentielt til at forløse den. Care ethics bidrager altså både ved, gennem sin kritiske linse, at afsløre eksisterende barrierer mod reel ligestilling samt løsningsforslag til at nedbryde dem.

3. Analyse og diskussion

Specialets tredje del vil indeholde analyse og diskussion. Der vil ikke være en entydig opdeling mellem analyse og diskussion, da jeg finder en kombination mere læsevenlig.

I denne del undersøges specialets tre fokusområder, ved at se på hvordan de ifølge 'care ethics' udgør centrale barrierer for at opnå reel ligestilling. De tre fokusområder er arbejde, ligestillingsbegrebet og grænsen mellem det private og det politiske. Her eksemplificeres care ethics-linsen, ved at se på centrale momenter i Corona-krisen, der på mange måder har sat velfærdssamfundets prioriteter på spidsen. Jeg diskuterer mulighedsbetingelser for at opnå reel ligestilling, med henblik på hvad et nyt

ligestillingsbegreb bør indeholde. I forlængelse heraf vil der være en teori-kritik, indeholdende modsvar til mine centrale pointer. Herefter diskuteres et muligt løsningsforslag, til nedbrydelse af barrierer. Herunder vil jeg også diskutere hvor realistisk det er at forestille sig at løsningsforslag kan implementeres, og hvordan disse i sig selv er udfordrende. Denne del vil bidrage til at demonstrere mulighedsbetingelserne for en forening mellem formel og reel ligestilling.

Slutteligt vil der være en generel diskussion af problemstillingen ud fra den nuancering af begreber og koncepter, der gennem specialet har fundet sted. Herigennem vises udfordringerne ved at forene teori og praksis - foreningen af formalitet og realitet.

Resumé af konklusion

Gennem en bred vifte af teorier og perspektiver, identificeres en række centrale barrierer mod at opnå reel ligestilling.

I Ligestillingsloven viser sig et ligestillingsbegreb hvor målsætningen er at skabe lige muligheder for kønnene. Velfærdssamfundet skal skabe betingelser der udgør lige muligheder, men det er en individuel opgave at realisere ens muligheder. Dette peger på en grundantagelse om at vi alle har et ensartet udgangspunkt. Der sker en køns – og værdineutralisering. Ifølge teorien om care ethics er dette problematisk, da man ikke kan isolere individet fra sine sociale faktorer. Sociale faktorer, kan for eksempel være de omsorgsforpligtelser man har over for børn. Dette er et eksempel på en social faktor, der har afgørende indvirkning på ens reelle mulighed for at deltage på arbejdsmarkedet. Ifølge care ethics er det ikke meningsfuldt at have et ligestillingsideal, der afskærer individet fra sine sociale faktorer.

Deltagelse på arbejdsmarkedet i dag, er på mange måder afgørende for ens mulighed for livsudfoldelse. At der er tale om et arbejdsideal der er dårligt foreneligt med at have omsorgsforpligtelser udgør derfor en barriere mod at opnå reel ligestilling.

Ligestilling har været (og er) domineret af målet om at få kvinder ud på arbejdsmarkedet, og man har skabt incitamenter og kompensationer for at give kvinder lige muligheder. Man har ikke tilsvarende haft fokus på at lokke mænd ”ind i hjemmet” og forpligte sig til omsorgsaktiviteter. Idealet for kvinders arbejdsrolle har udviklet sig til at inkludere både lønnet arbejde og omsorgsarbejde. Mænds arbejdsrolle har ikke på tilsvarende vis udviklet sig.

Dette kan anskues som en afspejling af den samfundsmæssige devaluering af omsorgsaktiviteter. Ifølge care ethics er samfundets organisering af omsorgsaktiviteter afgørende for muligheden for ligestilling. I det danske velfærdssamfund har vi på den ene side en stor offentlig sektor der varetager en del af omsorgsaktiviteterne. Noget der muliggør arbejdsmarkedsdeltagelse for forældre. På den anden side er dette område ressourcemæssigt udhulet, med ringe normeringer og lave pædagoglønninger. Dette kan ses som udtryk for en devaluering af omsorgsaktiviteter.

En anden central barriere mod reel ligestilling forefindes i selve ligestillingsbegrebet. Her er tale om en udbredt maskulinisering, hvor idealet er at kvinder skal opnå samme muligheder som mænd og ikke vice versa. Det er problematisk da mænd på mange måder lider under for ulige muligheder for at indgå i omsorgsaktiviteter, for eksempel muligheden for barsel. Der eksisterer dog ikke samme tradition for at politisere mænds køn. Måske netop fordi mænd jo har opnået hvad vi som samfund er ”enige” om har højest værdi (dette værende den maskuline arbejdsidentitet). Hvorfor skulle mænd gå ind i en kamp for at opnå hvad vi som samfund opfatter som værende inferiørt?

(1) Rammedannelse

Indledende

Nærværende kapitel introducerer til specialets emne om formel ligestilling. Casen for problemformuleringen er formel ligestilling i velfærdssamfundet. Det følgende er dermed rammedannende for at kunne undersøge barrierer mod reel ligestilling. Udviklingen af kvinders rolle i velfærdssamfundet, og velfærdsstatens udvikling har bidraget til et specifikt narrativ vedrørende ligestilling. Dette narrativ, mener jeg, i sig selv udgør en barriere mod reel ligestilling.

I dette kapitel gennemgås ligestillingsbegrebet fra Ligestillingsloven, som vil udgøre udgangspunktet for undersøgelsen af ligestilling. I forbindelse med denne redegørelse fremhæves problematiske formuleringer og udeladelser. Derudover fremdrages forskellige statistikker vedrørende kønsmæssige forskelle i arbejdslivet, fra henholdsvis Danmarks Statistik og Rockwoolfondens Forskningsenhed.

Herefter defineres arbejde og velfærdsproduktion i relation til velfærdssamfundet. Dette vil bidrage med nuancerende begreber for arbejde. Der redegøres historisk for udviklingen af kvindens arbejdsrolle og sociale position. Herefter peges på nye sociale risici, som er opstået som følge af kvinders ændrede rolle og som kan knyttes til et paradigmeskift i velfærdsstatens socialpolitiske mål.

Den historiske udredning peger på et skel mellem ideal og realitet i forsørger-modeller. Traditionelle kønsroller, hvor kvinden er hjemmegående og manden er forsørger, har aldrig udgjort et fuldt billede af virkeligheden. At der eksisterer et skel mellem ideal og realitet udgør (og har udgjort) en barriere mod at opnå reel ligestilling – særligt for dem med færrest ressourcer.

Ligestilling i Ligestillingsloven

I dette afsnit redegøres for det ligestillingsbegreb der findes i Ligestillingsloven, og som udgør udgangspunktet for denne undersøgelse af ligestilling. Det er denne forståelse af ligestilling, jeg vil undersøge og problematisere.

I Danmark har vi formel ligestilling. Det betyder at alle arbejdsgivere, offentlige myndigheder og organisationer, mv. har pligt til, qua Ligestillingsloven, at fremme ligestilling mellem mænd og kvinder.

” Lovens formål er at fremme ligestilling mellem kvinder og mænd, herunder lige integration, lige indflydelse og lige muligheder i alle samfundets funktioner med udgangspunkt i kvinders og mænds lige værd. Lovens formål er desuden at modvirke direkte og indirekte forskelsbehandling på grund af køn samt at modvirke chikane og sexchikane. ” (§ 1, i Ligestillingsloven¹)

Målet for ligestilling er ifølge Ligestillingsloven at skabe lige muligheder og lige indflydelse, i en anerkendelse af mænds og kvinders lige værd. Fokus er på de lige muligheder. Det skal stadig være op til den enkelte hvad man vælger. Lige muligheder er altså ikke det samme som at alle realiserer de samme ting.

Loven giver plads til forskelsbehandling i den udstrækning at den fremmer de lige muligheder, for eksempel når man økonomisk kompenserer kvinder for fravær fra arbejdspladsen, i forbindelse med graviditet og moderskab (Ibid.). På arbejdsmarkedet ses en række kompensationer, der skal udligne de forskelle der opstår i individets arbejdsmarkedstilknytning og livsindkomst, som følge af periodevist omsorgsarbejde i hjemmet. Dertil kommer offentlige velfærdsydelse, såsom velfungerende børnepasningsordninger og garantiplads hertil, der skal sikre at man efter endt barselsorlov i praksis kan genoptage arbejdet udenfor hjemmet. Initiativer til at understøtte formel ligestilling, er i vid udstrækning rettet mod at skabe lige muligheder for deltagelse i arbejdslivet, forstået som det lønnede arbejde uden for hjemmet, og i mindre grad mod at skabe lige muligheder for at varetage omsorgsarbejde i hjemmet.

Lovens formål er også at modvirke ”indirekte forskelsbehandling på grund af køn”. Men hvordan bliver vi opmærksom på, og hvordan identificerer vi, indirekte forskelsbehandling på grund af køn? Indirekte forskelsbehandling, må i sin sags natur være vanskeligt at få øje på. Dette forhold peger på at ligestilling ikke er en entydig størrelse der let kan afmåles.

Ifølge Danmarks statistik er der fortsat væsentlige kønsforskelle i forbindelse med beskæftigelse, særligt når vi ser på forældrepar. Selvom løngabet i gennemsnitlig indkomst har været stødt faldende siden 2005, tjener mænd i gennemsnit stadig mere end kvinder, nemlig hele 12,5 % mere². Når det kommer til pensionsopsparring, er der et gab på hele 22 %. For forældrepar med børn under 6 år, viser det at mænd i gennemsnit arbejder 2,2 timer mere om ugen, uden for hjemmet, end kvinder. For samme målgruppe viser det at 11,2% mænd er deltidsbeskæftigede, mod 24,7% kvinder. Disse tal peger på at der er en væsentlig forskel i *realiseringen* af beskæftigelsen for mænd og kvinder, særligt

¹ <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=160578>

² <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/levetilkaar/ligestilling/ligestillingswebsite#4>

for de der er forældre. Dermed sagt at der er stor kønsmæssig forskel på hvilke muligheder man realiserer. Det er dog ikke ens betydende med at der ikke formelt set eksisterer lige muligheder i forbindelse med beskæftigelse.

Tallene afspejler dog blot én side af arbejdslivet. Hertil kommer omsorgs – og husarbejde i hjemmet, det vil sige de aktiviteter der hører til at vedligeholde en husstand, både fysisk og socialt. Disse aktiviteter løses individuelt og privat.

I forbindelse med familieførøgelse afholder mænd i gennemsnit 30,9 dages orlov, mod kvinder der afholder hele 273,9 dage³. Kvinder varetager altså i gennemsnit langt den største andel af det private omsorgsarbejde, i barnets første levetid. Kvinder der bliver mødre, har altså langt mere periodevist fravær fra arbejdsmarkedet end mænd der bliver fædre.

I nærværende speciale vil det samlede arbejdsliv – det vil sige både den der aflønnes direkte og foregår uden for hjemme og så den der sker i det private i hjemmet – underlægges undersøgelsen.

En undersøgelse fra Rockwool Fondens Forskningsenhed viser at mænd og kvinder arbejder omtrent den samme tid ugentligt, men at der er en væsentlig forskel på om arbejdet foregår i eller uden for hjemmet. Dette fremhæves som en vigtig pointe til forståelsen af ligestilling, idet en større grad af arbejde i hjemmet vil udgøre en hæmsko for karrieren uden for hjemmet (Bonke & Christensen, 2018: 32). Undersøgelsen viser at tiden brugt på husarbejde ikke har forandret sig nævneværdigt i perioden mellem 2008-2018, og at en kvinde (som en del af et par) i gennemsnit bruger 1 time mere om dagen på husholdningsarbejde end en mand (som en del af et par) (Ibid.: 34). Derudover viser undersøgelsen at der typisk sker en par-specialisering, hvor parret fordeler arbejdet mellem sig, hvad Bonke & Christensen kalder en ”kønsarbejdsdeling”. Typisk varetager kvinden de rutineprægede og tidsbundne opgaver, som for eksempel indkøb, madlavning, opvask og rengøring. Manden varetager typisk opgaver der er mere fleksible som kan løses for eksempel i weekenden, men som til gengæld tager lidt længere tid (Ibid.: 35). Kvinders arbejdet i hjemmet udgør en del af de daglige gøremål, hvorimod mænds arbejde i hjemmet har mere karakter af projektarbejde. Par-specialiseringen sker ved en rationel arbejdsfordeling, for på mest effektiv vis at sikre familiens velfærdsbehov (Esping-Andersen, 2009: 31).

Ifølge den danske sociolog Bent Greve har arbejdsmarkedet en meget central rolle i det moderne samfund. Individets mulighed for at deltage på arbejdsmarkedet, har ofte afgørende betydning for de

³ <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/levetilkaar/ligestilling/ligestillingswebsite#1>

generelle livsmuligheder (Greve, 2019: 24). Derfor er det problematisk når kvinder ikke i samme grad tilgår arbejdsmarkedet som mænd. Særligt hvis dette skyldes at der faktisk er ringere reelle muligheder for kvinder for arbejdsmarkedsdeltagelse.

Historiske forhold

I de følgende afsnit redegøres for en række historiske forhold og relevante momenter. Det giver indblik i ligestillingshistoriske forhold i relation til velfærdssamfundets udvikling. Det giver også et indblik i de ligestillingsbarrierer man historisk har bekæmpet og hvordan man har søgt at nedbryde dem. Derudover præsenteres også hvad den danske sociolog Gøsta Esping-Andersen finder er nye sociale risici, der er opstået specifikt i forbindelse med kvinders ændrede rolle i velfærdssamfundet.

Velfærdssamfund, arbejde og velfærdsproduktion

I Danmark har vi, hvad vi kalder et velfærdssamfund. Velfærdssamfundet kan beskrives som et samspil mellem samfundets parter, hvis mål det er i fællesskab at løse den samlede velfærdsopgave. Så, hvad er samfundets parter og hvad er den samlede velfærdsopgave?

Den samlede velfærdsopgave består af alle de velfærdsbehov borgerne i velfærdssamfundet har. Velfærdsopgaven kan inddeles i henholdsvis materielle og immaterielle velfærdsbehov. De materielle velfærdsbehov er direkte målbare og kan defineres i monetære termer⁴. Behovet for en indkomst der kan brødføde en, kan siges at udgøre et materielt velfærdsbehov. De immaterielle velfærdsgoder er vanskeligere at måle, men udgør ikke desto mindre en afgørende del af velfærdsproduktionen. Den sker typisk i hjemmet og eksempler på immateriel velfærd er omsorg for børn, syge og ældre, socialt netværk og tryghed. Det er for eksempel vanskeligt at værdiansætte den tryghed det giver at have et stærkt socialt netværk. Den immaterielle velfærdsproduktion henføres oftest til hjemmet, hvad jeg også til tider betegner som den private sfære, og der kan være en tendens til at den usynliggøres. For det første fordi den sker i det private, og dermed opfattes som individuelle anliggender, og for det andet fordi den ikke kan måles i monetære termer. Således en definition af den samlede velfærdsopgave. Nu vender vi os mod dem der skal løfte velfærdsopgaverne, nemlig velfærdssamfundets parter.

Velfærdssamfundets parter er defineret på forskellige måder i socialvidenskaben. Hos Norman Johnson betegnes det velfærdsmikset og består af stat, marked og civilsamfund (Greve, 2002: 94).

⁴ http://denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/%C3%98konomi/Marked_og_velf%C3%A6rd/velf%C3%A6rd

Jeg bruger samme model, men definerer dem som de følgende tre: velfærdsstaten, arbejdsmarkedet og familien. Hvordan er så de tre parter velfærdsproducerende?

Overordnet set kan man sige at betegnelsen velfærdsstat refererer til at staten i en eller anden udstrækning har pligt til at sikre dens borgeres velfærd. Hvor langt denne pligt rækker, samt hvad borgernes velfærd specifikt indeholder, er op til diskussion. En tidlig, klassisk definition af velfærdsstaten findes hos den engelske historiker Asa Briggs:

“A welfare state is a state in which organized power is deliberately used (through politics and administration) in an effort to modify the play of the market forces in at least three directions - first, by guaranteeing individuals and families a minimum income irrespective of the market value of their work or their property; - second, by narrowing the extent of insecurity by enabling individuals and families to meet certain “social contingencies” (for example, sickness, old age and unemployment) which lead otherwise to individual and family crisis; and - third, by ensuring that all citizens without distinction of status or class are offered the best standards available in relation to a certain agreed range of social services.” (Briggs, 1961)

I Briggs' tidlige definition er velfærdsstatens opgave at sikre dens borgere mod specifikke sociale risici, såsom sygdom, alderdom og arbejdsløshed. Måden staten imødekommer disse risici er primært gennem indkomstsikring. Indkomstsikring dækker det materielle velfærdsbehov. Staten sikrer lønarbejderen, ud fra grundantagelsen om at denne forsørger en familie.

Staten har mandat til at regulere markedets magter, med ønsket om at opnå en mere retfærdig fordeling af goder, end den fordeling der sker i en uforstyrret kapitaløkonomi. Det udtrykker den position at et uforstyrret marked ikke leder til den største grad af retfærdighed. Man tillader en sådan regulering, da man finder at der bør være en nedre grænse for velfærdsniveauet. Mange velfærdsstatsteorier har fokus på velfærdsproduktionen i det offentlige rum, og overser og usynliggør dermed den afgørende velfærdsproduktion der sker i hjemmet.

Arbejdsmarkedet er i denne sammenhæng forsyner af materielle velfærdsgoder. Både fordi det udbyder de materielle goder som borgere forbruger, men også i den form (som er fokus her) at de udbyder lønnet arbejde. Markedet forstås altså primært som *arbejdsmarkedet* i denne sammenhæng.

Den danske arbejdsmarkedsregulering er kendetegnet ved ” [...] flexicurity-systemer, som er baseret på minimal jobbeskyttelse og betydelig social beskyttelse af arbejdsløse, er bedst i stand til at slå bro over kløften mellem insidere og outsiders.” (van Kersbergen & Hemerijck, 2012: 366) Flexicurity-

systemet betyder at arbejdsmarkedet har stor frihed til at ansætte og afskedige medarbejdere. Et forhold der modsvares af en velfærdsstatslig indkomstsikring.

Velfærdssamfundets tredje part definerer jeg som familien, fremfor civilsamfundet. Det har jeg gjort fordi jeg i denne opgave er interesseret i den velfærdsproduktion der finder sted i familien. I familien har der traditionelt set været en arbejdsfordeling, blandt kønnene, hvor manden har bidraget til den materielle velfærd via indkomst, og kvinden har varetaget den immaterielle velfærd gennem husarbejde og omsorgsaktiviteter.

Fortidens syn på køn, og på hvad de respektive køns arbejdsmæssige rolle er, har stor indflydelse på opfattelsen af ligestilling i dag. Man har haft en opfattelse af at manden udgjorde den bedste arbejdskraft på arbejdsmarkedet, og at kvinden helt naturligt var skabt til husmodergerningen. Manden havde altså rollen som eneforsørger, og derfor var den tidlige fagbevægelses mål, at sikre manden en løn der gjorde ham i stand til at forsørge sin familie. De to køn komplementerede hinanden, ved at løse forskellige typer velfærdsopgaver. Den danske historiker Astrid Elkjær Sørensen refererer til denne kønsopfattelse som komplementær, og ens køn var dermed retningsangivende for hvilken type opgave man burde løse (Elkjær, 2018: 28). Et komplementært forhold der var reguleret i ægteskabslovgivningen, med gensidig forsørgerpligt. Tidligere betød det dog ikke som i dag at begge parter havde pligt til at forsørge hinanden økonomisk, men derimod at det var mandens pligt at forsørge sin kone med sin indkomst. Kvindens pligt var i denne sammenhæng at varetage det ulønnede omsorgsarbejde. Således sikrede man at kvinden blev, om ikke direkte lønnet, så i hvert fald forsørget (Larsen, 2006: 21).

Når man i velfærdsstatsteorier har søgt at forklare udviklingen i den immaterielle velfærdsproduktion fra privat til socialt ansvar, har der i høj grad været fokus på hvorfor produktion er afhængig af social reproduktion, og mindre fokus på hvad disse reproduktive aktiviteter har indebåret (Andrew, 1984: 668).

Udviklingen af kvindens rolle

I følgende afsnit zoomes ind på udviklingen af kvinders rolle og sociale position, med henblik på at se hvilke barrierer mod ligestilling man historisk har opfattet og hvordan man har søgt at nedbryde dem.

Med den komplementære kønsopfattelse fulgte opfattelsen af, at kvinden udgjorde en ringere arbejdskraft, og det retfærdiggjorde en lavere løn til kvinden (Elkjær, 2018: 29). Elkjær argumenterer

for at denne kønsstruktur, der sås i fagbevægelsen, ligeledes gjorde sig gældende i det danske samfund, fordi fagbevægelsen har haft stor indflydelse på arbejdsmarkedets udformning. Dette har betydet at kvinder har fået lavere løn, fordi man har opfattet dennes arbejdskraft som ringere. Et andet argument for mænds højere løn, er at manden som eneforsørger havde behov for en højere løn, også selvom han ikke reelt var eneforsørger af sin familie (Ibid.). Omkring år 1900 var ligeløn dog en meget abstrakt forestilling, da arbejdende mænd og kvinder varetog meget forskellige typer arbejdsopgaver (Ibid.: 31). De kvindedominerede jobs var lavere lønnet end de mandedominerede jobs. Noget man politisk har forsvaret på forskellige måder. For eksempel blev erhvervet som sygeplejerske, der var lavt lønnet, betragtet som et "kaldsarbejde". Det vil sige noget kvinden gjorde for at hjælpe sin næste, hvor " [...] arbejdet bar lønnen i sig selv." (Elkjær, 2018: 32) Andre eksempler er jobs som for eksempel vaskekone eller tjenestepige. " Disse jobs blev dels lønmæssigt ringeagtet, da det blev regnet for husmorkarbejde – altså funktioner, man kunne forvente, at kvinderne i egen familie varetog ulønnet." (Ibid.) Kvinder blev generelt ansat i en bestemt type erhverv, som vi også kan betegne som 'kvindearbejde'. Kvindearbejde forstås her som typer af arbejde, som kvinder traditionelt har varetaget i hjemmet ulønnet, og som efter deres udlicitering fortsat mest er kvinder der beskæftiger sig med. Kendetegnende for kvindearbejde var (og er til dels stadig) at det er omsorgsarbejde, som imødekommer immaterielle velfærdsbehov. Et argument for en lavere aflønning af omsorgsarbejdet var (og er) at det kan være vanskeligt at værdiansætte, altså at se hvilken konkret værdiskabelse der har fundet sted (Elkjær, 2018: 32). Økonomer har peget på det paradoks, at BNP'en vil falde, hvis en mand gifter sig med sin rengøringsdame, og hun herefter ikke aflønnes direkte, men at mandens løn deles med hende. Der sker jo fortsat den samme produktion, men fordi det foregår "i privaten" og ikke længere værdiansættes i monetære termer, indgår de ikke i det samlede regnskab.

I starten af 1900-tallet, og med kvinders stemmeret, meldte emnet om lige løn sig mere og mere. I 1919 blev det vedtaget at statsansatte med samme stillingsbetegnelse skulle modtage ens løn, og dermed skete der en *formel* anerkendelse af at kvinders arbejde havde samme værdi som mænds. I praksis skete der dog ikke en væsentlig forandring, da man ofte ansatte mænd og kvinder i forskellige stillingsbetegnelser, på trods af at de udførte samme type arbejdsopgave, og dermed kunne man aflønne dem forskelligt (Ibid.: 30).

Omkring 1960'erne skiftede man i fagbevægelsen fra husmorkontrakten til den såkaldte ligestillingskontrakt. Det nye ideal var en to-forsørgermodel med to udearbejdende parter, og forsørgertillægget blev også på dette tidspunkt fjernet (i 1959). Flere har dog rettet kritik mod denne

udlægning af udviklingen, og blandt andre argumenterer Elkjær for at de to idealer (altså det komplementære og ligestillede kønssyn) har levet side om side, og fortsat gør det den i dag. At kvinderne i stor stil er kommet på arbejdsmarkedet, og at idealet i to-forsørgermodellen er blevet indfriet for mange, er rigtigt når vi ser på ligestillingen i arbejdslivet uden for hjemmet. Men i den private sfære, og med hensyn til arbejdsfordelingen af den immaterielle velfærdsopgave, har den samme udvikling ikke fundet sted (Ibid.). Forhandlingen om ligestilling foregår i flere forskellige sfærer og dermed kan to-forsørger idealet leve side om side med modsatrettede meninger (Ibid.: 156).

I 1960'erne opstod en mangel på arbejdskraft, som følge af en højkonjunktur i den private sektor, og hermed blev det nødvendigt at trække på de reserver kvindens arbejdskraft har udgjort. For at kvinderne kunne få mulighed for at deltage i erhvervslivet, blev det afgørende at udvide den offentlige sektor væsentligt for at kunne varetage børnepasningsopgaven. Når velfærdsstaten således har overtaget en del af det tidligere ulønnede omsorgsarbejde (som kvinder historisk set primært har varetaget), har det været ud fra en økonomisk betragtning, og altså ikke ud fra et ønske om ligestilling eller at skabe økonomisk uafhængighed for kvinder (Borchorst, 1989: 138).

Mange mødre har dog også fundet det nødvendigt at arbejde på deltid, for at skabe balance mellem arbejdsliv og familieliv. En såkaldt halvanden-forsørgermodel. De kvindedominerede fagforbund arbejdede for to-forsørger modellen og var modstander af deltid, da man mente at dette underminerede kvindens mulighed for at ligestilles med manden (Elkjær, 2018: 154). Derimod var mange af fagforbundenes medlemmer positive over for deltid, med argumenter om bedre balance i familielivet. Dermed træder medlemmerne ind i den kønskomplementære forståelse, og siger implicit at børnenes trivsel er kvindens hovedansvar (Ibid.: 155). Både de kvindedominerede fagforbund og deres medlemmer mente at arbejdsmarkedets struktur var uholdbar i forhold til balancen i familielivet (Ibid.). Fagforbundene har søgt at ændre på de u hensigtsmæssige strukturer, hvorimod medlemmerne har anvendt muligheden for deltidsarbejde, som en løsning inden for det eksisterende system (Ibid.: 155-156). Medlemmer har altså søgt en løsning der kunne virke i praksis, hvor familiens samlede trivsel er blevet prioriteret højere end kampen om ligestilling.

Kendetegnende for de kvindedominerede fagforbund og deres medlemmers krav, har været at de har stillet langt højere krav om fleksibilitet i deres arbejde, for dermed at kunne sikre balance med forpligtelserne i hjemmet. Ifølge Elkjær er det også sandsynligt at mange familier har opprioriteret mandens arbejde, da denne oftest har højere lønning. Dette understøtter en komplementær kønsopfattelse, hvor manden er den primære forsørger, og kvinden har hovedansvaret for børn og

hjem (Ibid.: 158). Kvindens mere fleksible arbejdssituation muliggør at manden har kunnet levere en stabil præstation på arbejdet, og ikke har skullet tage højde for de samme forpligtelser i hjemmet som kvinden har (Ibid.: 220). De kvindedominerede fagforbund har haft familievenlige goder stående højt på dagsordenen, og overenskomster der kompenserer for barsel og omsorg har haft fokus fremfor lønstigninger (Ibid.: 181). Dette kan være en del af forklaringen på løngabet mellem traditionelt kvindearbejde og traditionelt mandearbejde. I den offentlige sektor ses flere ordninger der kompenserer kvinder i forbindelse med for eksempel graviditet og barsel. Dette kan også være en forklaring på at der er en overvægt af kvinder i den offentlige sektor (Ibid.: 177).

Kvindernes indtog på arbejdsmarkedet har dels været et ønske om økonomisk selvstændighed fra kvinderne og dels et samfundsmæssigt behov for en øget arbejdsstyrke. Med fokus på at få kvinderne ud på arbejdsmarkedet, på lige fod med mændene, er der blevet dannet en lighedstanke. Altså denne at kønnene skulle have lige mulighed for at færdes på arbejdsmarkedet. Problemet er, at denne ligestillingskamp kun har fundet sted i den offentlige sfære, i et forsøg på at udviske og kompensere for de biologiske forskelle mellem mænd og kvinder, og ikke også har omfattet den private sfære og den immaterielle velfærdsproduktion (Ejrnæs & Boje, 2019: 146).

Fokus har været at øge kvinders mulighed for tilknytning til arbejdsmarkedet. Det har man typisk gjort ved kombinationer af familiepolitiske tiltag, gennem:

- 1) Kompensation for fravær fra arbejdsmarkedet (dvs. barsels- og forældreorlov) og
- 2) Pasningsordninger til børn.

For at styrke kvinders tilknytning til arbejdsmarkedet, skal man lave en kompensation for den tid de måtte være fraværende i forbindelse med graviditet og barsel, og forsøge at gøre denne periode kortest mulig. Derudover er det afgørende at der tilbydes tilfredsstillende pasningsordninger til børn. Når fagforbund arbejder på bedre vilkår for kvinder på arbejdsmarkedet, bliver det ofte på bekostning af omsorgsaktiviteter, for eksempel i form af samvær med børn. Det bliver altså et enten-eller (Elkjær, 2018: 177).

Når man argumenterer for at mænd skal tage mere barsel, er det ofte ud fra betragtninger om at forbedre kvindens tilknytning til arbejdsmarkedet, men ikke ud fra argumenter om mænds forpligtelse over for det nye barn og familien som helhed. Når vi taler om mænd og ligestilling, i relation til det at være fædre, er der altså en tendens til at fokusere på mænds rettigheder og muligheder, fremfor forpligtelser og selvfølgelige tilknytninger. Det kan skyldes at vi fortsat er farvede af "fortidens"

kønsroller, og at mænd i højere grad socialiseres til at være økonomiske forsørgere og i mindre grad socialiseres til omsorg, følelser og familieliv (Ibid.: 197).

Der har i de kvindedominerede fagforbund været en modvilje mod at adressere ligestilling i hjemmet, med argumentet om at man her arbejder for ”større sager”, såsom ligeløn.

”Denne modvilje mod indgreb i privatsfæren kan muligvis forklares ved, at dette ville kræve, at medlemmerne erkendte at arbejdsfordelingen i deres familier var udtryk for manglende ligestilling... En sådan erkendelse ville være potentielt konfliktskabende og hermed true stabiliteten i familien.”

(Elkjær, 2018: 215-216) Det ville være udtryk for at man ikke havde levet op til idealet om det ligestillede parforhold. Dette viser tydeligt at ligestillingen i hjemmet i høj grad er noget man lader være op til det enkelte par. Det private forbliver således privat. Dermed individualiserer man problemet, fremfor at anerkende den generelle problematik som en samfundsmæssig udfordring (Ibid.: 217).

Hvad man har beskæftiget sig med politisk, fortæller implicit noget om hvad man anerkender som samfundsmæssige problemer. Når man ikke politisk forholder sig til den manglende ligestilling i hjemmet, kan det tolkes som en værdidom. Dermed sker der en hierarkisk opdeling hvor det lønnede arbejde (traditionelt mandearbejde) er vigtigere end det ulønnede arbejde (traditionelt kvindearbejde). Når man taler om at kvinder skal smadre glasloftet og fylde lige så meget som mænd gør på topposterne, er det et udtryk for at kvindens værdi stiger, hvis hun bliver mere ligesom en (traditionel) mand, og mindre ligesom en (traditionel) kvinde (Ibid.: 226). Det samme gør sig sjældent modsat gældende – at en mand stiger i værdi, hvis han bliver mere som en kvinde.

Sociale risici og investeringsparadigmet

Historisk set har man i den private sfære stået for den del af velfærden der omhandler omsorg, børneopdragelse, sygepleje, og så videre og staten har ikke reguleret her. Dette forhold har ændret sig gennem tiden og markant siden 1970'erne med samfundets overgang til den senmoderne kapitalisme. Der gribes i dag langt mere ind i privatlivet, med regulering, gennem incitament og øget social kontrol, end tidligere.

”Velfærdsstatens interventioner på de social-, arbejdsmarkeds- og familiepolitiske områder har traditionelt først og fremmest været indrettet på at regulere og modvirke forskellige former for sociale risici, som er knyttet til tabet af indtjeningsgrundlag og bolig, såsom fattigdom, hjemløshed, sygdom, handicap arbejdsløshed, osv.” (Greve, 2019: 147)

Først i det senmoderne, går staten ind og intervenerer i forhold til sociale risici i familiens domæne, for eksempel omsorg for mindreårige, handicappede, syge, og ældre medborgere (Ibid.: 148).

Ifølge sociolog Gøsta Esping-Andersen er der tale om en ukomplet revolution af kvinders rolle i samfundet, når kvinder på den ene side er blevet integreret i arbejdsmarkedet, mens de fortsat har hovedansvaret for arbejdet i hjemmet. Det resulterer i en samfundsmæssig uligevægt (Esping-Andersen, 2009: 3). Esping-Andersen fremhæver tre demografiske transformationer, som følge af kvinders ukomplette revolution, som han betegner som nye sociale risici. Den første er at der forekommer flere skilsmisser, hvilket betyder mere sårbare familieenheder i form af enlige forældre. Den anden er at der vil være større forekomst af homogamiske ægteskaber, med hensyn til uddannelse. Det vil sige, flere par hvor begge parter er højtuddannede og lever op til to-forsørgeridealet. Dette bidrager til et indkomstmæssigt gab mellem den højere og den lavere klasse. Den tredje er fordelingen af kvinders erhvervsfrekvens, det vil sige om det er højtuddannede der fylder på arbejdsmarkedet, eller om det er lavt uddannede. Hvis det er førstnævnte, vil det bidrage til en højere grad af social ulighed (Ibid. 59). Esping-Andersens grundlæggende påstand er at den ukomplette revolution i kvinders rolle, bidrager til en større grad af økonomisk ulighed, og dermed dårligere muligheder i at investere i børn, for de lavere indkomstklasser (Ibid. 61). Disse demografiske transformationer har indvirkning på indkomstfordelingen, og på velfærdsstatens rolle.

Ifølge Gøsta Esping-Andersen er der tale om et paradigmeskift i velfærdsstatens socialpolitiske strategi. Fra slutningen af 1970'erne sker der en omstilling i flere af de politikker velfærdsstaten er bygget op omkring. Gennem en afvejning mellem lighed og effektivitet, søger man at investere i og udvikle human kapital, i omstillingen til videnssamfundet, for at opnå største grad af effektivitet, og for at øge arbejdsstyrken. Esping-Andersen har identificeret det som ” [...] en velfærdsstatsstrategi, der bestod i at ”flytte velfærdsstatsressourcer fra passiv understøttelse til fremme af beskæftigelse og familier.” (van Kersbergen & Hemerijck, 2012: 362). Strategien lægger særligt vægt på at styre arbejdsudbuddet, og særligt at danne rammer for at kvinder også kan deltage i arbejdsstyrken. Det implicerer et lighedssyn der har øget fokus på livschancer, altså muligheder (Ibid.: 363). Fra at velfærdsstatens opgave har været at sikre mod sociale risici via indkomstsikring, bliver opgaven nu nærmere at sikre individet gennem en social investering. Det beskrives således:

” Sociale investeringspolitikker fremmer typisk offentlig børnepasning og -uddannelse, human resource management og opkvalificering gennem livslang læring, nedbryder beskæftigelsesbarrierer (især for kvinder), afstemmer arbejde og omsorg (for børn), forebygger udtømning af human kapital,

styrker arbejdsincitament og jobskabelse og fremmer arbejdsmarkedsfleksibilitet, mens det samtidig sikrer social beskyttelse (flexicurity)” (van Kersbergen & Hemerijck, 2012: 363).

Med globaliseringen indser man også at man må have en langt mere fleksibel arbejdsstyrke, og dette imødekommes ved at understøtte arbejdsmarkedstilknytning og uddannelse, samt sørge for gode børnepasningsmuligheder (Ibid.). I investeringsparadigmet forventes velfærdsstaten at hjælpe ledige i beskæftigelse, samt at den muliggør balance mellem familie og karriere og har velfungerende institutioner til eksempelvis børn og ældre (Ibid.: 364). Den sociale sikring består nu i højere grad af at skabe muligheder for at deltage på arbejdsmarkedet, end på passivt at sikre en minimumsindkomst (Ibid. 366).

” Den brede vifte af ydelser betyder, at de nordiske velfærdsstater kan reagere effektivt på familiers pasningsbehov og socialisere deres omkostninger, inklusive omkostninger til børn. Den høje erhvervsfrekvens letter også det finansielle pres på pensionssystemerne.” (van Kersbergen & Hemerijck, 2012: 369) Den store offentlige sektor vi har i Danmark, muliggør at også småbørnsforældre kan arbejde meget.

Statens rolle har været at gribe ind, når de andre sektorer (arbejdsmarkedet og familien) ikke har kunnet skabe en acceptabel velfærd for borgerne. Tidligere var statens rolle primært møntet på regulering af den offentlige sfære, og de materielle velfærdsgoder (gennem sikring af minimumsindkomst), men dette har ændret sig siden 1970’erne hvor staten i høj grad intervenserer i den private sfære gennem incitamenter og social kontrol. Staten griber ind i områder vedrørende børn og unge, uddannelse, sundhed og arbejdsmarked (Ejrnæs & Boje, 2019: 147). Ifølge Ejrnæs & Boje er der opstået nye sociale risici, som resultat af kvindens ændrede rolle:

”Forskellige former for immaterielle sociale risici er opstået, i takt med at familierne er blevet mindre og mere ustabile kendetegnet ved opbrud og skilsmisser, at familiens sociale tryghed er betinget af, at begge voksne er på arbejdsmarkedet, og at et stigende antal familier kun vanskeligt formår at sikre et tilstrækkeligt indkomstgrundlag til at klare de stigende udgifter til bolig, transport mv.” (Ejrnæs & Boje, 2019: 148)

I den senmoderne kapitalisme er den samfundsmæssige udvikling, med hensyn til familiesammensætning og familierpolitikker, præget af særligt fire udviklingstræk. Der er sket demografiske forandringer i familierelationerne, såsom faldende fødselsrate, børn uden for ægteskabet, stigende antal skilsmisser og flere og flere enlige forsørgere. Familierne er altså

karakteriseret ved at være mindre og derfor også mere sårbare. Derudover er levealderen steget, hvilket betyder at den enkelte har længere tid uden for arbejdsmarkedet hvor denne skal forsørges (Ibid.: 150).

Når man ser på arbejdsfordelingen, har kvinders rolle ændret sig markant de sidste hundrede år hvor man i dag har den grundantagelse at kvinder uddanner sig, arbejder fuldtid og er selvforsørgende. Der er ifølge Ejrnæs & Boje ikke sket de samme forandringer i mænds rolle og adfærd, og vi ser at de omsorgsmæssige forpligtelser stadig hovedsageligt løses af kvinden. Det er afgørende for ligestillingen at mænd tilsvarende kvinder påtager sig omsorgsopgaven (Ibid.: 168). Som tidligere beskrevet, tillader Ligestillingsloven forskelsbehandling når den fremmer de lige muligheder, for eksempel ved at kompensere for fravær i forbindelse med barsel. I Danmark gives forældreorloven til familien som enhed, og det er op til forældrene at fordele orloven mellem sig, og således forbliver det private privat. Succesen for ligestilling bliver målt ud fra parrets evner til at fordele orloven ligeligt – spørgsmålet om ligestilling bliver dermed individualiseret og op til den enkelte familie. I velfærdsstaten sker der både en vertikal og horisontal omfordeling af indkomst. Det vil sige både mellem personer, men også i individets livsforløb, i form af pensionsopsparing. Vi tillader altså at staten regulerer, og sparer op på individets vegne. Men hvorfor hersker der mon så stor modstand mod direkte regulering af omsorgsarbejde i forbindelse med barsel?

Hypotesen om at kvinders øgede tilknytning til arbejdsmarkedet vil resultere i mere ligestilling i hjemmet ser ikke ud til at holde stik i praksis (Ibid.: 172-173).

Delkonklusion

Jeg har nu defineret velfærdssamfundet, som et samspil mellem tre parter, nemlig velfærdsstaten, arbejdsmarkedet og familien. Velfærdssamfundet står for velfærdsproduktionen, for at sikre alle borgere et minimum af velfærd. Velfærdsproduktionen består af henholdsvis materielle og immaterielle velfærdsgoder, hvoraf førstnævnte ofte er tilskrevet den offentlige sfære (det vil sige staten og arbejdsmarkedet) og sidstnævnte er tilskrevet den private sfære, det vil sige familien. Historisk har de materielle velfærdsgoder været underlagt den største politiske interesse, og man har så at sige ladet det private være privat. Dermed har en stor del af de traditionelle kvindeopgaver været usynlige i den samlede velfærdsproduktion. Der har altså ikke været øje for at det reproduktive arbejde var en forudsætning for det produktive arbejde.

Kvindens ligestilling har i høj grad været et spørgsmål om en kamp om arbejdsmarkedsdeltagelse i nogle rammer der oprindeligt var skabt ud fra eneforsørger-modellen med et maskulint ideal. Der har således politisk set været fokus på at kompensere kvinder for det ulønnede omsorgsarbejde i hjemmet, og man har reguleret med henblik på at få kvinder hurtigst muligt tilbage på arbejdsmarkedet, for dermed at styrke deres arbejdsmarkedstilknytning (og i sidste ende øge arbejdsstyrken). I dette fokus vil jeg påstå at der ligger den implicite værdidom, at omsorgsopgaven hierarkisk befinder sig under det lønnede arbejde. Kvindens værdi er så at sige steget når hun har varetaget et traditionelt set maskulint erhverv.

Generelt har den lighedstanke der ligger i to-forsørgermodellen haft fokus på at kvinder skulle "ud af hjemmet" og præstere det samme som mænd, uden at der på samme måde har været fokus på at manden skulle "ind i hjemmet" og præstere det samme som kvinder. Målet for ligestilling synes at have tenderet en kønsneutralisering, dog gennem en erkendelse af biologiske forskelligheder, der måtte kompenseres for på forskellig vis, som for eksempel løn under barsel. Ligestillingen forstås altså som lige muligheder for kønnene, gennem en compensation for biologiske forskelligheder der ikke kan fjernes fra ligningen. De traditionelt set mandlige muligheder har været dominerende i dette perspektiv.

Velfærdssamfundet er en samfundsmodel der sigter efter en høj grad af lighed og tryghed for borgere, og statslig indblanding forsvares af disse prioriteter. Velfærdssamfundet er baseret på solidaritet og ideen om at "de bredeste skuldre skal bære det tungeste læs", med en grundantagelse om at vi alle opnår et minimum af velfærd ved at tage kollektivt ansvar for den samlede velfærdsopgave. Velfærdssamfundet har på mange måder udviklet sig ud fra ønsket om at skabe stabil arbejdskraft, for herigennem at sikre den samlede velfærd.

Velfærdsstatsteorier har altså generelt ikke haft fokus på køn og kvinders specifikke rolle i velfærdsproduktionen. Det manglende fokus i samfundsvidenskaben kan tolkes som udtryk for en usynliggørelse af det reproduktive arbejde. Det udgør en barriere for ligestillingen at man har ignoreret en hel del af den samlede velfærdsproduktion. At kvinder historisk har været hensat til den private sfære, og været underlagt mandens løn har gjort hende økonomisk afhængig af manden. Den komplementære model har udgjort en væsentlig barriere for kvinders ligestilling. Derudover er der også skabt nogle idealer om manden som enlig forsørger, selvom kvinder altid har været en del af arbejdsmarkedet. Det har stillet kvinden meget dårligere, med hensyn til arbejdsforhold og ligeløn.

Kvinder kan finde sig splittet mellem idealet om en maskulin arbejdsidentitet og omsorgsopgaven der på en eller anden måde hviler tungere på hende, end på manden. Når man mestendels lader det ulønnede omsorgsarbejde være et privat anliggende, individualiserer man på samme tid de problemer og udfordringer der hermed kan opstå. Dette kan have den symbolværdi at ligestilling i hjemmet er en ”mindre” sag, end ligestilling på arbejdsmarkedet, og ligestilling i hjemmet kan således gå hen og blive et usynligt problem. Det gøres til et individuelt problem, i stedet for det samfundsproblem man kan argumentere for at det er. At vi har formel ligestilling i Danmark, forbliver i denne optik teoretisk og der eksisterer et reelt fravær.

(2) Teoretisk filosofi-kerne

Indledende

Nærværende kapitel vil udgøre den filosofiske teori-kerne, og skal bidrage til besvarelse af specialets problemformulering med refleksiv substans og praktisk, analytiske værktøjer. Problemformuleringen kræver muligvis på dette tidspunkt en repetition, så derfor: Hvilke barrierer ligger til grund for at opnå reel ligestilling?

Frem til nu fokus været på historiske forhold omkring kvinders arbejdsrolle i relation til velfærdssamfundet. Her tydede det på at der har været uoverensstemmelser mellem ideal og realitet, i relation til arbejdsliv. Ideen om lønarbejderen er baseret på en gammel forsørgermodel, og resulterer i en uoverensstemmelse mellem ideal og realitet. Denne uoverensstemmelse synes at udgøre en central barriere mod ligestilling, og dette forældede arbejdsideal kan synes uhensigtsmæssig fortsat at anvende.

I det følgende gennemgås den teori, jeg har fundet relevant til besvarelse af problemstillingen. Grundlæggende tager jeg teoretisk udgangspunkt i feministisk filosofi. Kapitlet vil have en overordnet todeling. Den første del vil bestå af en generel filosofi-kritik, begået fra et feministisk perspektiv. Dette gøres for at placere feminismen i filosofien, som filosofisk gren. Det bidrager til besvarelsen af problemformuleringen, gennem en kritik af nogle af de begreber og koncepter der er grundlæggende for ligestillingsbegrebet, for hvordan vi bedriver politik og hvordan vi arbejder med etik. At filosofien i sig selv, har understøttet barrierer mod reel ligestilling, bliver målet for kapitlets første del at demonstrere. Der vil, som tidligere nævnt, være tale om en generel filosofi-kritik, og dette vil bestå af udvalgte hovedstrømninger i den vestlige filosofi efter Kant. Det skal også pointeres at 'feministisk filosofi' ikke udtrykker en specifik position, men derimod et filosofisk undersøgelsesfelt, der vil blive defineret i overordnede termer.

I anden del af teori-kapitlet præsenteres teorien om care ethics, som kan siges at være en autentisk feministisk etikteori. Care ethics-teorien beskæftiger sig med arbejde, køn, politik og ligestilling, præcis ligesom nærværende undersøgelse, og den findes derfor både relevant og interessant. Det er en teori som har modtaget stærk kritik blandt feministiske filosoffer. I nærværende udlægning betragtes care ethics som en kritisk, politisk teori og spørgsmålet bliver hvordan den kan anvendes til at analysere og rydde barrierer for ligestilling. Care ethics præsenterer sig både som analytisk værktøj til at afsløre strukturel ulighed, og til at formulere en inkluderende og bæredygtig politisk dagsorden,

hvor omsorgsaktiviteter anerkendes som grundlæggende for vores produktionsmuligheder, og hvor udhulingen af vores eksisterende omsorgsorganisering har, og på sigt vil have, voldsomme konsekvenser. I denne kritiske, teoretiske udlægning af omsorg, demonstreres det hvorfor skellet mellem det private og det politiske er afgørende for opretholdelsen af social ulighed, og at nedbrydelsen af dette skel er afgørende for at lykkes med ligestilling. Jeg præsenterer den praktiske politiske agenda, som blandt andre Joan Tronto har, og diskuterer teoriens udfordringer og faldgruber.

Den feministiske filosofi-kritik og udlægningen af care ethics, skal således bidrage med filosofiske perspektiver på og værktøjer til identificering og analyse af barrierer mod at opnå reel ligestilling.

1. Feminisme og filosofi-kritik

I teori-kapitlets første del, søges en definition af feministisk filosofi. I forlængelse heraf præsenteres en filosofi-kritik, med udgangspunkt i centrale feministiske positioner. Dette gøres for at vise hvordan der i den vestlige filosofi eksisterer barrierer mod ligestilling, og at man først for alvor fra 1960'erne begyndte at udvikle et filosofisk sprog for de problemstillinger der eksisterer i relation til ligestilling.

Feministisk filosofi

Feministisk filosofi er en filosofisk gren, der særligt havde sin opstand i 1960'erne. Feminister der kæmpede for ligestilling og kvinders frigørelse, fandt filosofiens metoder med konceptuel analyse og den kritiske tradition særligt anvendelig, til at identificere og kritisere indgroede samfundsnormer (Martín & Feder, 2007: 1). Feministisk filosofi udtrykker ikke en specifik position, menneskesyn eller filosofisk metode, men ligesom andre filosofiske grene, har den et gennemgående problemfelt (Ibid.: 8). Feministisk filosofi er tæt forbundet med kvinders frigørelseskamp, og hovedparten af feministiske filosoffer har en politisk agenda. Den politiske agenda differerer dog blandt feministiske filosoffer.

Martín & Feder afgrænser og generaliserer feministisk filosofi til at behandle spørgsmål om køn og retfærdighed, historisk set med fokus på retfærdighed for kvinder, men flere grene af feminismen har også fokus på andre marginaliserede og undertrykte grupper (Ibid.: 9).

Ifølge denne definition kan vi sige at feministisk filosofi er bredt kendetegnet ved at undersøge problemstillinger vedrørende køn og retfærdighed, samt at der er et politisk sigte efter ligestilling. Dermed kan vi også sige at den feministiske filosofi kendetegnes ved at være knyttet til et meget specifikt praksis-område, og er orienteret mod at være anvendt og praksis-forandrende. Der er ikke tale om værdineutral teori.

Definitionen viser blot noget om retningen for den filosofiske forespørgsel, og ikke noget om hvad eller hvordan den bør besvares. Hvad retfærdighed indebærer, hvordan vi skal forstå køn og hvilke praksisområder man søger at forandre, afhænger helt af hvem man spørger.

Et af den feministiske filosofis hovedfokus har været at klarlægge undertrykkelsen af kvinder, samt at finde løsninger herpå. Feministisk filosofi er dermed ofte præget af et dobbelt fokus, det vil sige på både teori og praksis. Feministisk filosofi synes at være et relevant eksempel på anvendt filosofi, med sit dobbelte sigte på henholdsvis teoretisk klarlæggelse af samfundsmæssige problemer og målet om ændring af praksis.

Filosofi-kritik

Kvinder, køn og ligestilling har ikke haft fokus for klassiske afhandlinger, og har således ikke fyldt væsentligt i den vestlige filosofihistorie. Når kvinder er blevet nævnt, har det typisk været i en sidebemærkning, hvor kvindens rolle er blevet sat i relation til mandens rolle, som inferior. Udsagn eller påstande om kvinders laverestående status, har sjældent været underbyggede, formentlig fordi det slet ikke har været fokus for afhandlingen (Ibid.: 2). Kvinder som køn er altså blevet brugt som demonstrativ modsætning til manden, hvor manden har været udgangspunkt. Man har ikke stillet spørgsmål ved disse grundantagelser om kvindens status og kønnenes indbyrdes magtforhold. Sexisme har altså været en grundlæggende del af filosofiens historie, og feminismens filosofiske opgave kan siges at være at gøre op for denne fejl (Ibid.: 3).

Et centralt feministisk kritikpunkt har været idealet om universalisme, der har præget en del af den filosofiske tænkning. Den amerikanske filosof Marilyn Frye har blandt andre kritiseret den formodede universalisme i filosofiske påstande samt den formodede neutralitet i filosofiske metoder. Ifølge Frye er der tale om en falsk universalisme, når det historisk er mænds oplevelser der er blevet universaliseret (Ibid.: 5). Når Frye kalder det en 'falsk universalisering af mandens oplevelse', er det altså udtryk for at man har været blind over for sin egen kønnethed, i formuleringen af universelle principper. Med en falsk universalisme, marginaliserer man oplevelser der ligger uden for denne universalisme.

" [...] Frye argues that those who possess power also possess the means to define their own reality, a reality that excludes the experiences and sometimes even the existence of those who make their own lives possible. Philosophy, as created by men who are dominant over women, has created a philosophical "reality" that scarcely recognizes women or their experiences." (Martín & Feder, 2007: 5)

Som det fremgår af citatet, har vestlig filosofi formuleret en rammesætning og ”sandheder” om nogle grundlæggende livsbetingelser, som har taget udgangspunkt i den mandlige position. Dermed har den også været dårligt i stand til at identificere og udfolde de problemstillinger som kvinder typisk oplever. I mange tilfælde resulterer den falske universalisme i en usynliggørelse af både kvinder og kvindespecifikke problemstillinger. Denne mandsdominerede søgen efter universalisme, resulterer ifølge Martín & Feder i en grundlæggende androcentrisme, det vil sige manden, eller det normativt bestemt mandige, sættes i centrum for tænkningen. Menneskelig virkelighed defineres ud fra et mandeperspektiv.

Med ønsket om universalisme har man typisk søgt et værdineutralt ståsted, skrællet for social, kulturel og historisk kontekst, hvorved man kunne sige noget almengyldigt om det at være menneske. Tendensen har altså været at anskue individuelle sociale forhold, som en individuel betingelse der kunne afskæres fra den almene menneskelige fornuft, som har stået i centrum. Hermed har der også været tendens til en værdi-dualisme, hvor fornuften i høj grad har været overlegen over for følelser. Fornuften har været en vej til legitimitet. Filosofisk argumentation har i vid udstrækning vundet sin legitimitet via antagelsen om universalisme (Ibid.: 6).

Hvilken betydning har det så haft at filosofien har haft et androcentrisk udgangspunkt? Det har haft den betydning at man sjældent har forholdt sig til køns-specifikke, eller i hvert fald kvinde-specifikke, spørgsmål såsom svangerskabsforebyggelse, abort og graviditet. I 1960’erne og 1970’erne begyndte man dog at forholde sig etisk til spørgsmålet om abort. Man har alligevel her forsøgt at undersøge det på en kønsneutral måde, hvor man har fokuseret på idealer om rettigheder for henholdsvis foster og moren som kønsløse, og man har negligeret den specifikke byrde og ansvar en graviditet pålægger en kvinde (Ibid.: 7). Spørgsmålet om graviditet, står som et centralt feministisk eksempel, på en oplevelse der er særegen for kvinder og som mænd qua deres biologiske sammensætning ikke har adgang til. Når der findes virkelighedsoplevelser som ikke tilgængelige for alle, giver det så mening at forsøge at anvende kønsneutrale, universelle principper til at behandle dem (Ibid.: 7)? Dermed siges, at sociale faktorer ikke uden videre, kan fjernes fra ligningen, uden på samme tid at fjerne sammenhængen til virkeligheden.

Kritik af klassisk moralfilosofi

Generelt har feministiske filosoffer forholdt sig meget kritisk over for grundantagelser i klassisk moralfilosofi (såsom pligtetik eller utilitarismen). Kritikken kan koges ned til fire punkter. Det første kritikpunkt er antagelsen om individualisme. Individualismen afspejles i den konkurrenceorienterede

og kapitalistiske tankegang, der i høj grad præges af det traditionelt set maskuline ideal. Individualismen ligger også til grund for den liberale tankegang, med individets ukrænkelige rettigheder (Friedman & Bolte, 2007: 93). Feminister har i høj grad været kritiske over for etiske domme der er fremkommet ved monolog, og har talt for dialog som vejen til en moralsk forståelse eller dom (Ibid.: 94). Det andet kritikpunkt er, som tidligere beskrevet, antagelsen om universalisme. Når universalismen er baseret på den mandlige oplevelse, resulterer det i en maskulin bias og moralske abstraktioner er ofte ikke gældende for kvinders oplevelse. Et andet aspekt af kritikken, handler om den moralske betydning der kan findes i netop at undersøge forskelligheder. Ifølge kritikere siger forskelligheder (både mellem og blandt køn) langt mere om hvad der etisk er på spil, end det der er universelt, og man amputerer med universalismen nogle af de væsentligste nuancer i etiske spørgsmål (Ibid.).

Det tredje kritikpunkt er påstanden om rationalisme, som har mødt kritik hos feminister, med flere forskellige argumenter. For det første opretholder det dikotomien mellem det rationelle og det emotionelle, hvor førstnævnte opfattes som værende hævet over sidstnævnte. Det medvirker at domme der er baseret på rationalisme tillægges større værdi, end de der baseres på emotioner. Derudover er der tendens til at rationalitet knyttes til maskuline stereotyper og emotioner sættes i relation til feminine stereotyper. Hermed devalueres både emotioner og det feminine. Et andet argument er at en overvurdering af rationaliteten som evne til moralsk kompetence, medvirker til en underprioritering af andre evner, der ifølge Friedman & Bolte medvirker til mere fuldkomne moralske kompetencer, såsom indsigtfuldhed, emotionalitet, empati, forestillingsevne og sociale kompetencer (Ibid.). Det fjerde kritikpunkt omhandler professionalisme, og peger på den sociale og fysiske lokation af de etikformulerende filosoffer. Kritikken går her på at professionelle filosoffer langt fra har været samfundsrepræsentative, idet besætningen primært har bestået af hvide, heteroseksuelle, middelklasse ciskønnede mænd (Ibid.: 95). Dette kan medvirke til den falske universalisme.

Anvendt feministisk filosofi

Det ovenstående har givet indblik i den feministiske filosofi-kritik. Hvordan har feministiske filosoffer så arbejdet med filosofi? I det følgende er en kort gennemgang af hvordan feministiske filosoffer har søgt at anvende metoder fra henholdsvis analytisk og kontinental filosofi.

Analytiske feminister anvender teorier, metoder og koncepter fra den analytiske filosofi, og finder at feminismen yder et positivt bidrag til en korrigerende af den meget mandsdominerede analytiske filosofi. Dermed kan analytiske filosoffer finde værdi i den feministiske filosofi⁵.

” Analytic feminism holds that the best way to counter sexism and androcentrism is through forming a clear conception of and pursuing truth, logical consistency, objectivity, rationality, justice, and the good while recognizing that these notions have often been perverted by androcentrism throughout the history of philosophy.... Analytic feminism holds that many traditional philosophical notions are not only normatively compelling, but also in some ways empowering and liberating for women. While postmodern feminism rejects the universality of truth, justice and objectivity and the univocality of “women,” analytic feminism defends these notions.” (Cudd, 1996: 20)

Analytiske feminister finder at den analytiske tilgang er relevant for og kan styrke den feministisk-politiske dagsorden, så længe man er bevidst om de måder hvorpå filosofien har været præget af androcentrisme. Analytiske feminister søger dermed en universalisme som inkluderer kvinder. Postmoderne feminister derimod, finder at det at definere ’kvinder’, i sig selv er essentialistisk og er problematisk, da man hermed bidrager til en diskurs der understreger kvinders ’andet-hed’. Udformningen af klare begreber for retfærdighed og ønsket om en inkluderende universalisme, vil ifølge analytiske feminister gøre det nemmere at medvirke til konkrete politiske ændringer. Således spiller analytiske feminister ind i den eksisterende filosofi, og samfundsstruktur, og det feministiske mål er fortsat at identificere undertrykkende strukturer og ændre dem. Men dette gennem en kønsneutral formulering af begreber som autonomi og retfærdighed.

Kritikere af den analytiske tilgang, er modstandere af den søgte værdi-neutralitet og særligt er konstruktionen af en autonom, individuel, ukropslig agent et udkældt koncept. Forestillingen om at man ved at placere sig i en tænkt position, fri for værdi, sin sociale og biologiske disposition er ifølge kritikere ikke meningsfuld, fordi disse faktorer er afgørende for de moralske hensyn der er på spil. Dermed bliver analytiske begreber til konstruktioner der aldrig bliver virkeliggjort, og har dermed ikke noget med virkeligheden at gøre⁶.

Kontinentalfeminister har søgt at synliggøre sexisme i relation til samtidige samfundsproblemer og i relation til filosofien selv. Kontinentalfeminisme består ligesom den analytiske feminisme af mange forskelligartede grene. Overordnet set kan man dog karakterisere teorier ud fra om de er

⁵ <https://plato.stanford.edu/entries/femapproach-analytic/>

⁶ <https://plato.stanford.edu/entries/femapproach-analytic/#FemCriAna>

dekonstruktive og/eller rekonstruktive. Dekonstruktive projekter søger at afsløre og vise den sexistiske, racistiske og homofobiske kerne i vestlig tænkning. Rekonstruktive projekter forsøger at udvikle nye mere inkluderende koncepter, gerne i relation til politiske og sociale problemer⁷.

Kontinentalfeminismen gør op med den analytiske filosofi, og finder at de levede oplevelser og den levede virkelighed er den væsentligste kilde til den filosofiske undersøgelse. Med kritikken af det androcentriske ved den eksisterende filosofi, fulgte også selv-kritik. For det er ifølge kontinentalfeminister lige så problematisk at udsige noget generelt om 'den kvindelige oplevelse', som det er at formulere en kønsneutral universalisme. Således gør man sig lige så skyldig i en falsk universalisme. Denne erkendelse kom særligt af at se på de afgørende forskelle der er blandt kvinder af forskellig klasse, etnicitet, seksuelle orientering og ableism, osv. Kontinentalfeminister er altså kritiske over for overhovedet at definere 'den kvindelige oplevelse' (Lorraine, 2007: 266).

Nogle feministiske filosoffer har fundet anvendelighed i pragmatismen. Pragmatismen er kendetegnet ved det dynamiske sammenspil mellem teori og praksis, og finder at de kan transformere hinanden på meningsfulde måder. Det er en position der favner en mangfoldighed af perspektiver, og søger at udrydde dikotomier, fordi disse skarpe opdelinger fjerner nuancerne i de levede erfaringer (Sullivan, 2007: 65).

“ [...] pragmatist philosophy stresses the dynamic relationship between theory and practice and especially the value of each for transforming the other. It seeks to undermine other sharp dichotomies as well, including those between body and mind, subject and object, ends and means, and nature and culture. Viewing knowledge as a tool for enriching experience, pragmatism tends to be pluralistic, experimental, fallibilist, and naturalistic. Rejecting the quest for absolute certainty, it takes a meliorist attitude that human action sometimes can improve the world. “⁸

Pragmatisme adskiller sig væsentligt fra andre, ved sit fokus på erfaring, og insisteren på at filosofien skal teste sig selv i praksis, således at man sikrer at filosofien er relevant og behandler faktiske problemer og ikke forblinder sig i akademiske abstraktioner (Ibid.). Feminisme bringer en lang række kontekst-specifikke oplevelser til pragmatismens praksis, ved at inkludere forskellige køn, klasser og racer, i den oplevede verden. Ifølge Sullivan kan pragmatismen for alvor finde sin relevans gennem feminismen (Sullivan, 2007: 66).

⁷ <https://plato.stanford.edu/entries/femapproach-continental/>

⁸ <https://plato.stanford.edu/entries/femapproach-prag-cont/>

Afrunding af feminisme og filosofi-kritik

Hermed en definition af feministisk filosofi, som en filosofisk gren der beskæftiger sig med spørgsmål om køn og retfærdighed. Det er en gren der typisk er politisk orienteret, og dermed ofte har et dobbeltfokus, nemlig orienteret mod både teori og praksis. Kendetegnende for feministisk filosofi er at den er grundlæggende kritisk over for eksisterende filosofi, og søger at afsløre de måder hvorpå kvinder (og andre marginaliserede grupper) undertrykkes. Kontinentalfeminister insisterer på at knytte filosofien til den levede virkelighed, og finder det ikke meningsgivende at holde fast i abstrakte idealer om kønsneutralitet, hvis der ikke sker reelle forandringer i samfundet.

Med min problematisering af skellet mellem formel og reel ligestilling, skriver jeg mig mestendels ind i en kontinentalfeministisk tradition. Jeg anser ligestillingsbegrebet i sig selv som værende en grundlæggende barriere mod reel ligestilling i velfærdssamfundet.

Dette leder videre til teori-kapitlets anden del, der omhandler den feministiske etiske teori om care ethics. Som analytisk værktøj kan det anvendes til at afsløre strukturel undertrykkelse og som filosofisk metode til at nedbryde barrierer og understøtte ligestillingsdagsordenen.

2. Care ethics

I det følgende redegøres for care ethics. Først med en generel definition af care ethics som filosofisk problemfelt. Herefter redegøres for teorien, som kritisk politisk teori. Den skal både illustrere nogle af de barrierer mod ligestilling der eksisterer, og komme med bud på løsninger. Teorien om care ethics byder på filosofiske værktøjer til at behandle problemformuleringen.

Hvad er care ethics?

Engster & Hamington karakteriserer Carol Gilligan's *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* (1982), som starten på udviklingen af care ethics som feministisk teori. Gennem interviews med piger og kvinder angående etiske spørgsmål, identificerede Gilligan en alternativ etisk stemme. Denne etiske stemme kaldte hun care ethics, og den differerer fra andre etiske teorier ved at tage udgangspunkt i levede virkeligheder. Det er et opgør med klassisk moralfilosofi der, ifølge hende, behandler etiske spørgsmål som matematiske problemer (Engster & Hamington, 2015: 5-6). Gilligans position anskuer care ethics fra en psykologisk position. I 1990'erne udviklede care ethics sig til politisk teori, med Joan Tronto i spidsen. Care ethics blev af mange opfattet som banebrydende, med nye og vigtige perspektiver, men blev også kritiseret for at essentialisere omsorg som definerende for kvinders oplevelse af virkeligheden (Ibid.: 6).

'Care' er engelsk for 'omsorg', men jeg fastholder i specialet den engelske term, da den er mere sigende og nuanceret. For eksempel kan 'to care' oversættes både til 'at bryde sig om noget, at gå op i, og drage omsorg overfor'.

Care ethics fremhæver et relationelt perspektiv på sociale og politiske problemer, og finder at domme hængt op på abstrakt moraletik, der isolerer problemer fra deres kontekst, som værende reduktionistiske. Care ethics fremhæver menneskers grundlæggende indbyrdes afhængighed og kontekstafhængighed (Ibid.: 2). Der findes flere definitioner af care ethics, men de grundlæggende fælles temaer er:

- 1) En relationel tilgang til moral: care ethics teoretikers grundantagelse er at mennesker altid står i relation til hinanden og er gensidigt afhængige.
- 2) At være lydhør (engelsk: responsive) over for den anden. Det vil sige, at når man udøver *care* er det med udgangspunkt i den andens udtrykte behov (Ibid.: 4)
- 3) Kontekst-afhængighed. I modsætning til klassiske etiske teorier, der ofte søger at fjerne konteksten, går care ethics efter et partikularitetsprincip, og opfatter at autentiske handlinger er individuelt bestemt. Konteksten består for eksempel af individets erfaringer, magtposition og relationer.
- 4) At krydse de traditionelle grænser for hvad der tilhører det private og det politiske. Med sin feministiske oprindelse, understøtter den positionen om at det private er politisk. Care ethics udfordrer hvilke emner der kan og bør tilhøre politik.
- 5) Følelser er en del af at have en veludviklet moralsk dømmekraft. Emotionelle kompetencer, såsom empati og omsorg, gør os bedre i stand til at handle moralsk (Ibid.: 5).

Care ethics er et teoretisk arbejde ud i at medtage de relationelle hensyn, der ifølge denne, altid er tilstede i et menneskes liv. Care ethics afslører hermed grænserne for den praktiske anvendelighed af rationel deduktion, når det kommer til etiske handlinger (Martín & Feder, 2007: 11). Sigende for denne tilgang er at den ikke hænger sig op på abstrakte moralske love, men søger derimod at udlede moralske domme ud fra det kontekstspecifikke i en anerkendelse af at hver situation er unik. Det grundlæggende perspektiv for denne tilgang ligger i omsorg og ansvar i det relationelle (Friedman & Bolte, 2007: 82).

Joan Tronto, der udlægger care ethics som kritisk teori, observerer at omsorgsaktiviteter i det sociale liv devalueres politisk, for eksempel når man økonomisk udhuler de offentlige omsorgsinstitutioner. Devalueringen af omsorgsaktiviteter er med til at skabe og opretholde social ulighed. Den vigtigste

opgave er ifølge Tronto at anerkende vigtigheden af omsorgsarbejde, og indrette vores politiske systemer herefter (Ibid.: 83). Hvordan dette hænger sammen, uddybes i næste afsnit.

Kritikere af teorien, mener at care ethics ophøjer traditionelt set feminine karaktertræk og sociale roller, som historisk har været undertrykkende for kvinder, og at man gennem anerkendelsen af omsorgsarbejde bidrager til at fastholde kvinder i traditionelle kønsroller. En anden bekymring er, om det store fokus på det partikulært relationelle, sker på bekostning af forståelse for den systematiske politiske uretfærdighed, og at care ethics dermed mangler den feministiske vision om ligestilling og nedbrydning af barrierer herfor⁹.

Care ethics som kritisk, politisk teori

Der anses generelt at være et skarpt skel mellem den verden der bedriver omsorg, og den verden der bedriver politik (Tronto, 2015: 1). Det er ifølge Tronto en alment accepteret påstand at sige at vi befinder os i en omsorgskrise. Det viser sig i det forhold at der ikke er nok professionelle omsorgspersoner, for eksempel til at løfte ældrebyrden. Ifølge Tronto viser denne omsorgskrise sig også i den private sfære hvor mange oplever at der ikke er nok tid til omsorgsaktiviteter, fordi arbejdslivet uden for hjemmet er blevet så dominerende (Ibid.: 2).

Trontos filosofiske projekt formulerer hun således: ” *I want to argue that what we currently call “politics” is wrong, and that our obsession with market-foremost democracy distorts what should be the most fundamental concern: care.* ” (Tronto, 2015: 2) Resultatet af det markeds-drevne demokrati er ifølge Tronto en høj grad af ulighed der ikke er foreneligt med det demokrati vi bilder os ind at stræbe efter. Der er et for stort politisk fokus på markeds kræfter. Problemet er at markeds kræfter ikke kan træffe etiske eller retfærdige beslutninger, og dermed er vi endt i en vækstspiral, uden tid til det der ifølge Tronto egentlig betyder noget (Ibid.).

Tronto og Berenice Fisher definerer omsorg som: ” *...in the most general sense, care is a species activity that includes everything we do to maintain, continue, and repair our world so that we may live in it as well as possible. That world includes our bodies, our selves, and our environment, all of which we seek to interweave in a complex, life-sustaining web.* ” (Tronto, 2015: 3) Ordene ’maintain, continue, and repair’ (kan oversættes til bevare, fortsætte og reparere) peger på at omsorg har noget at gøre med at reproducere tilstande i vores verden, således at vi kan leve på bedst mulig vis. Omsorg

⁹ <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-ethics/#EthiCareFemiGendApprMora>

er i denne henseende reproduktivt og bæredygtigt. Bæredygtigt, i den forstand, at man gennem omsorgsaktiviteter bliver i stand til at opretholde det gode liv på sigt.

Definitionen er bredere end hvad vi normalvis forbinder med omsorg, og kan være beskrivende for meget forskelligartede aktiviteter. Hvad disse aktiviteter ifølge Tronto vil have tilfælles, er at de handler om at møde behov der understøtter at det sociale liv kan leves bedst muligt. Alle er dog ikke enige om hvordan man yder eller modtager omsorg bedst. Det er ifølge Tronto relationelt. Dermed kan det også være vanskeligt at politisere omsorg (Ibid.: 4).

Ifølge Tronto er det afgørende at udarbejde demokratiske processer der kan fortolke og møde omsorgsbehov. Tronto og Fisher har identificeret fire faser, til at analysere omsorgs praksisser.

- 1) At identificere omsorgsbehovet – dette kan være en mere kompleks opgave end først antaget.
- 2) At tage ansvar for og anerkende at det identificerede omsorgsbehov skal løses.
- 3) Den tredje fase er at yde omsorg i praksis, det vil sige rent faktisk at løse omsorgsopgaven. En udfordring her, kan være at de der har identificeret omsorgsbehovet, og taget ansvar for at det skal løses ikke nødvendigvis er de samme som i praksis skal udføre omsorgsopgaven (Ibid.: 6).
- 4) Den sidste fase er lydhørhed. Har vi mødt omsorgsbehovet tilstrækkeligt? Det er ikke altid at den der modtager omsorg kan udtrykke om behovet er mødt, som for eksempel et spædbarn eller en komapatient.

Ifølge Tronto kan de fire faser ikke blot være nyttige analyseredskaber, de kan også være metoder til at styrke omsorgskompetencer. I første fase, udvikles *opmærksomhed* på umødte behov og evnerne til at identificere behov forbedres. I anden fase udvikles *ansvarlighed* når vi bliver opmærksomme på hvem der bærer ansvaret for omsorg, og hvem der måske bør bære dette ansvar (Ibid.: 7). I tredje fase udvikles de *kompetencer* der gør os i stand til at møde omsorgsbehovet. Sidste fase, gør os *responsive*, det vil sige når vi skal evaluere om omsorgsopgaven er løst succesfuldt, skal vi afkode responsen fra omsorgsmodtageren. Det er vigtigt at pointere at omsorg ifølge Tronto ikke er en essentiel kompetence for kvinder, men kvinder er i højere grad socialiseret til at agere omsorgsfuldt. Mænd kan på lige fod optræne disse omsorgskompetencer, men det kræver træning og øvelse, ligesom alle andre kompetencer.

Ifølge Tronto er disse fire egenskaber, tilsvarende dem man kan ønske sig for en god medborger i et demokrati. Når man først træner sine omsorgsevner, bliver man opmærksom på at omsorg er

allestedsnærværende, og alle er både ydere og modtagere af omsorg (Ibid.: 8). Denne relation betyder også at magt er en uadskillelig del af omsorg, og dermed politisk. At omsorgsrelationen er en magtrelation, ses tydeligt i tilfælde hvor omsorgsmodtageren er dybt afhængig af at modtage omsorgen, som for eksempel førnævnte spædbarn.

At omsorg er politisk, er også afgjort af den behovsfortolkning der finder sted. Altså den proces at man fortolker et omsorgsbehov på en specifik måde og i forlængelse heraf imødekommer det på en specifik måde (Ibid.: 9). Den førte politik er afgørende for de ressourcer, og den værdi man tillægger det specifikke omsorgsarbejde, og i sidste ende hvordan den professionelle omsorgsperson har mulighed for at løfte omsorgsopgaven. Når politiske løsninger skal findes, bliver det dog hurtigt tydeligt at der er mange forskellige behovsopgaver der skal løses, og forenes inden for rammerne (Ibid.: 10). Der er et utal af måder at organisere og løse omsorgsaktiviteterne.

Ifølge Tronto værdsattes de personer der påtager sig omsorgsarbejde ikke tilstrækkeligt. Omsorgsarbejde betragtes som en form for inferiørt arbejde, og hun stiller spørgsmålet: Hvis alle samfund skal organisere omsorg på en eller anden måde, er der så en mere demokratisk måde at organisere omsorgen (Ibid.: 13)? ”So, here you might notice a paradox at the crux of my proposition. Democracy requires that people be equal, but mainly, care is about inequality. How can we think about turning something that is so unequal into something that is equal?” (Tronto, 2015: 13) Når altså udgangspunktet er at mennesker qua omsorgsrelationen ikke er lige, hvordan kan dette så forenes med demokratiets ideal om lighed?

Når vi alle er både modtagere og givere af omsorg, er det illustrativt at anskue dette i et livsperspektiv. I perioder vil man modtage omsorg og i andre vil man selv kunne give. Vi indgår alle i et omsorgs-”system”. Tronto beskriver dette som en femte fase, *caring with* og er altså dette at vi alle som medborgere er forpligtede på at yde omsorg og modtage omsorg gennem livet. Dette er Tronto’s demokratiske ideal (Ibid.: 14). Dette omsorgsmønster vil bevirke at moralske dyder forstærkes, særligt med hensyn til at skabe tillid til vores institutioner og solidaritet med vores medborgere. Andre medborgere bliver vores partnere i det reciprokke omsorgsforhold. Tronto pointerer her, at man ikke kan forvente en nøjagtig balance mellem hvad man har ydet og modtaget, men at det demokratiske mål derimod handler om at udligne de største ubalancer (Ibid.: 15). Dette understreger også at borgere ikke er enten omsorgsmodtagere eller -givere, men at alle periodevis har behov for at modtage omsorg i en eller anden udstrækning.

” Hence, we arrive at a new definition of democracy: Democracy is the allocation of caring responsibilities and assuring that everyone can participate in those allocations of care as completely as possible.” (Tronto, 2015: 15) Demokrati indebærer altså både rettigheder og pligter til at indgå i omsorgsaktiviteter.

Ifølge Tronto er det problematisk, at det vi ofte forbinder med en god medborger, er en der er fuldt ud rationel og handler derefter. Dette er sjældent sandt for mennesker mere end periodevist i deres liv, og ofte vil også andre ting spille ind i ens beslutningstagen. Tronto mener derfor at det vil være hensigtsmæssigt at have et mere inkluderende og mangfoldigt billede af den gode medborger. Udgangspunktet at alle borgere i et demokrati er lige, har ikke noget med virkeligheden at gøre. Vi står altid i magtforhold et sted i omsorgssystemet. Ligestillingen kan ifølge Tronto først opstå, når vi anerkender os selv og vores medborgere som værende en del af omsorgssystemet. Demokrati betyder at vi som borgere politisk må bestemme hvordan vi skal organisere omsorgsaktiviteter (Ibid.: 16).

Hvordan kan vi så ifølge Tronto sikre demokratiet via *care*? Det første skridt mod et *caring democracy* er at anerkende omsorg som et betydningsfuldt udgangspunkt for politik (Ibid.: 29). Demokratisk *care* handler om at give stemme til alle de omsorgsbehov der er, og det politiske består i at bestemme hvilke ressourcer der skal allokeres til de forskellige behov.

Dette er dog nemmere sagt end gjort. Vi befinder os i en tid hvor borgere i langt højere grad opfatter sig selv som lønarbejdere og som forbrugere, end som omsorgsgivende medborgere (Ibid.: 28). Ifølge Tronto bevirker globaliseringen og den øgede konkurrence som følge heraf, et øget fokus på sikring af jobs og materiel velfærd. Den neoliberale tilgang til økonomi, får gradvist lov til at fylde mere, og i et sådant perspektiv betyder en større stat at der er en mindre grad af frihed (Ibid.: 21).

Når det lønnede arbejde i så høj grad, kommer i forrang til omsorgsaktiviteter, som det gør i vores moderne samfund, medvirker det til at omsorg anses for inferiørt til lønnet arbejde. Ifølge Tronto bør vi sætte arbejdstiden ned, for at frigive tid for alle til at indgå i omsorgsaktiviteter (Ibid.: 31). Tronto mener også at vi bør revaluere jagten på rigdom, og at mening i tilværelsen i højere grad opleves i forbindelse med at indgå i omsorgsrelationer (Ibid.: 32).

Solidaritet skaber den bedste grobund for at have omsorg over for andre. Mennesker der har en oplevelse af en fælles retning, vil også føle sig mere forpligtede over for hinandens velfærd (Ibid.: 36). Det er problematisk når der opstår hierarkier i opgaver, det vil sige når nogle opgaver anses for inferiøre til andre, da dette resulterer i mindre solidaritet og en mindre grad af forpligtelse over for

hinanden. Når vi skal løse dette, betyder det at vi skal omdanne vores politiske institutioner til at kunne yde den rette omsorg, for de der har behov for den. Den demokratiske omsorg vil kræve pluralisme, da der findes mange forskellige omsorgsbehov. For at formulere omsorgsbehov, vil det kræve at vi kan skifte perspektiver. Tronto foreslår et fleksibelt institutionelt system, hvor der er plads til individuelle præferencer (Ibid.: 34).

Tronto mener at der er sket et skred, der har gjort at vi grundlæggende har sammensat vores samfund i forkert rækkefølge. Et samfund hvor omsorg er til for at sikre produktion, fremfor omvendt. Et meningsfuldt liv er ifølge hende et liv med frihed til at yde omsorg, og trygheden ved at vide at man modtager omsorg i det omfang man har behov for det. Et lige samfund er altså et samfund hvor mennesker har lige muligheder for at indgå i omsorgssystemet (Ibid.: 38-39).

En af Trontos påstande er at når der ikke er tilstrækkeligt fokus på lige muligheder for omsorg, resulterer det i en bevarelse af ulighed. Selvom man formelt har lige muligheder, for eksempel for uddannelse i Danmark, så er der stor forskel på at komme fra et hjem af en enlig mor, i ufaglært arbejde, hvor man tilbringer 10 timer om dagen i institutioner (der den seneste årrække er udsat for økonomisk udhuling), eller om man kommer fra et hjem med to forsørgere, der har tid til at hjælpe med lektier, og så videre. Organiseringen af omsorgsaktiviteterne er altså afgørende for individets muligheder. Grundlæggende er opgaven at erkende vores indbyrdes afhængighed, også når individer stræber efter personlige mål. Dette er et forsvar for et mere humant og omsorgsfuldt liv (Ibid.: 40).

Care ethics og feminismens fremtid

Nancy Fraser er en amerikansk filosof, kritiker af identitetspolitik og neoliberal feminisme, og karakteriserer vores samtid som præget af en gennemgribende omsorgskrise, som resultat af at den sociale reproduktion nedprioriteres på bekostning af vækst. Omsorgskrisen resulterer ifølge Fraser ikke blot i mere stressede og mindre meningsfulde liv, men også til en høj grad af social ulighed.

Social reproduktion, gennem omsorgsaktiviteter, er absolut grundlæggende for bevarelsen af vores velfærdssamfund. Social reproduktion refererer til skabelsen og vedligeholdelsen af det sociale liv. Uden det sociale liv, ville der ikke være behov for hverken økonomi, politik eller kultur. Udgangspunktet for at vedligeholde vores samfund, er altså ifølge Fraser at vedligeholde det sociale liv. Historisk set har kvinder varetaget størstedelen af den sociale reproduktion og ifølge Fraser har kapitalismen forstærket denne kønsspecialisering (Fraser, 2016: 30).

I senkapitalistiske samfund tages den sociale reproduktion for givet, og gives ikke tilstrækkeligt opmærksomhed. Ifølge Fraser antages det at der er udtømmelig energi til social reproduktion, en udtømmelig kilde, og sammenligner det med den måde klodens ressourcer også udnyttes og udtømmes. Men begge kilder er begrænsede, og kan udnyttes til et punkt hvor de knækker (Ibid.: 31), og vi står i dag både med en klimakrise og en omsorgskrise. Når man ikke bruger tilstrækkelige ressourcer på omsorgsarbejde, udtømmes kilden på sigt, og det er samme kilde som det kapitalistiske apparat er afhængig af. Man må altså ifølge Fraser ikke underkende den relation der er mellem produktion og reproduktion (Ibid.).

Ifølge Fiona Robinson er feminismen i dag i krise. Den dominerende vestlige feminisme præges af neoliberalismen, hvor diskursen om individuel empowerment, det frie valg, selvrealisering, konkurrence og ambition fjerner fokus fra den kollektive ligestillingskamp og gør at spørgsmålet om ligestilling bliver til et spørgsmål for de privilegerede.

Robinson udlægger, ligesom Joan Tronto, care ethics som en kritisk, feministisk, politisk teori med hvilken man kan analysere magtrelationer og politiske strukturer, der devaluerer og undertrykker omsorgsarbejde og omsorgsarbejdere. Care ethics kan således bidrage med et etisk og politisk sprog, til at forstå social ulighed samt den omsorgskrise vi også står i. Ifølge Robinson er der noget grundlæggende galt med prioriteringerne i vores samtid, hvor den maskuline hegemonitet udgør normen for det autonome, frigjorte individ (Robinson, 2015: 294). Begrebet om den hegemonisk maskulinitet, kommer fra mandeforsker R.W. Connell, og kan oversættes til den dominerende manderolle. Den maskuline hegemonitet udtrykker at det traditionelt set maskuline, dominerer både blandt mænd og kvinder (Reinicke, 2018: 462).

"... as a critical theory, care ethics can create the conditions for a new kind of feminist solidarity, but one that does not rely on fixed notions of gender identity... Feminist care ethics draws our attention to the vital importance of care in everyday life, and the relations of responsibility that sustain care." (Robinson, 2015: 296) Ved at sætte omsorgsrelationen forrest, som grundlæggende egenskab ved den menneskelige oplevelse, kan care ethics bidrage med et fælles etisk sprog som man kan arbejde ud fra politisk. Politiske strategier der skal understøtte kvinders ligestilling, har i høj grad fokus på kvindens konkurrenceevne. Dette projekt understøttes i høj grad i moderne vestlig feminisme, der understreger en radikal individualisme og selv-centrerethed, som altså passer godt i det neoliberale, markedsdrevne demokrati (Ibid.: 295).

Care ethics har været grund til mange kontroverser blandt feministiske filosoffer. Ifølge Robinson skyldes dette associationen mellem *care* og maternalisme. Liberale feminister har kritiseret care ethics for at hylde de aktiviteter de har opfattet som værende årsag til kvinders undertrykkelse, og poststrukturalistiske feminister har læst care ethics som essentialistisk og dermed uforeneligt med positionen at køn er diskursivt produceret (Ibid.: 296). Hermed viser spændingen sig mellem analytiske feminister og kontinentalfeminister.

Feministisk filosofi består af en bred vifte af forskelligartede positioner. Der er en generel accept af at *køn* – som værende den sociale betydning der tillægges kroppen – på mange måder er knyttet til politik (Ibid.). De fleste har anerkendt en udlægning af den konstruktivistiske position, at kønnet er en identitet eller kulturel konstruktion (Ibid.: 297).

Ifølge Robinson, er det uklart hvilken plads og betydning *køn* har i nutidig feminisme. Hvor akademikere fortsat kæmper med udfordringer omkring *køn* og ligestilling, er der sideløbende en tendens til at anskue feminismens opgave som fuldført, det vil sige at de feministiske idealer angående kønsligestilling er bredt anerkendt og formaliseret (Ibid.), og at den tilbageværende opgave handler om at indrette vores institutioner efter den såkaldte ”gender mainstreaming”. ”Gender mainstreaming” er et politisk koncept der første gang blev formuleret i 1985, og siden har vundet fremgang, og går ud på at politiske tiltag og lovgivninger, skal vurderes ud fra deres implikationer for mennesker af forskellige køn. ”Gender mainstreaming” ligger til grund for ligestillingsopfattelsen i Ligestillingsloven.

Ideen bag ”gender mainstreaming” er at anerkende og værdsætte mangfoldigheden blandt mennesker. Udfordringen med ”gender mainstreaming” er, ifølge Robinson, at det aldrig har været helt tydeligt hvad denne ”gender mainstream” egentlig indebærer. Der er løbende kommet krav til at ”gender mainstreaming” ikke blot skulle indeholde kvinder. I første omgang at mænd også skulle inkluderes, og senere at det også skulle rumme for eksempel intersektionalitet. Ifølge Robinson kan ”gender mainstreaming” siges at være en succes for feminismen, og for ligestillingskampen, da den er bredt anerkendt. På den anden side er der dog grund til skepsis, da ”gender mainstreaming” i høj grad er begrænset og formuleret af den dominerende markedsideologi (Ibid.: 298). Dette viser sig i den økonomiske diskurs der omgiver ”gender mainstreaming”, som rationaliserer det at investere i kvinder. Målet for ”gender mainstreaming”, bliver i høj grad at argumentere for kvinders kompetencer og positive bidrag til arbejdsmarkedet, og politisk at sikre plads til kvinder. ”Gender

mainstreaming” er blevet kritiseret for sit ensidige fokus på økonomisk empowerment som vejen til kønsligestilling. En egentlig værdsættelse af forskellige køn findes ikke i konceptet.

Der mangler altså en politisk kritik af det ensidige fokus på økonomisk selvstændighed, og hermed overses de underliggende strukturelle årsager til ulighed. Det økonomiske fokus resulterer i at man reelt har stort politisk fokus på at forbedre økonomisk selvstændighed, og spørgsmålet om ulighed forbliver underordnet (Ibid.: 299).

Strategier der skal føre til kønsligestilling, er amputerede, med det ensidige fokus på økonomi, uden reel stillingtagen til diskursen om køn, arbejde og politik. Robinson beskriver at neoliberale er *”...more willing to recognize women as individuals in their own right than their post-war political counterparts. Hence the arguments for the “success” of feminism. At the same time, women who “opt for motherhood now find their labour devalued in a context where paid work appears to be all.”* (Robinson, 2015: 300)

Så, der hersker altså en diskurs i relation til udvikling af kvinders roller, som går på at det er en ”smart investering” og at vi skal sikre ”kvinders empowerment”. Målet er at motivere kvinder til at opstille til topposter og at smadre glasloftet. I denne diskurs handler kvinders frigørelse om kvindens eget valg, og dermed gøres ligestilling til et spørgsmål om den enkeltes kvindes ambition. Det betyder at der sker en individualisering af problemet. Her bringer Robinson fokus på den kollektive ligestilling, frem for ligestilling som et individuelt projekt.

Robinson spørger: hvad med ”the care gap”? Vi taler så meget om det famøse løngab, mellem mænd og kvinder, men hvad med ”the care gap”? ”The care gap” refererer til at de der sidder på topposter, tjener mange penge, og er i stand til at udfylde rollen som den gode lønarbejder, og i mindre eller lille grad har omsorgsforpligtelser. Dette er en problematik der både eksisterer mellem mænd og kvinder, men for Robinson er det også afgørende at tale om ”the care gap” blandt kvinder i relation til muligheden for ligestilling. Det er kun muligt for en (privilegeret) kvinde at realisere idealet om ligestilling (forstået som økonomisk selvstændighed og et prestigefyldt arbejde), ved at ”stå på ryggen” af mindre privilegerede kvinder (Ibid.: 300).

” Even if women “lean in”, and even if men everywhere nod in approval, this will not result in women’s emancipation, or a better world. Nor can we solve the care gap just by asking men to “do their share” of housework and childcare. This simply reprivatizes social reproduction, and ensures its continued insulation from public debate. Because men (like women) will continue to work outside

of the home, as well as being constrained by roles and norms of hegemonic masculinities, the result will be that this work will be done by the most marginalized individuals – women of color from income-poor countries.” (Robinson, 2015: 301) Ligestilling er altså ikke blot et opgør mellem køn, men også blandt klasser.

Hvordan kan udviklingen fra kollektiv til individuel ligestillingskamp i feminismen forklares? Robinson refererer til Nancy Fraser, der forklarer foreningen mellem neoliberalismen og den anden bølge af feminister, hvor drømmen om kvinders frigørelse er tæt forbundet til kapitalistisk akkumulering. Dette kommer af ønsket om at smadre glasloftet og at frigøre sig fra traditionelle autoriteter, som på mange måder har været ægtefællen (Ibid.: 302).

Neoliberalismen har ikke blot præget feminismen som den ofte fremtræder i dag, men den har også bidraget til en global struktur med et øget arbejdspress og mindre jobsikkerhed, og større grad af udlicitering af omsorgsaktiviteter (Ibid.).

” This is a world in which conversations about care have taken a back seat to the decades-long preoccupation with economic growth. Feminists, while not responsible for this preoccupation, must challenge it in a way that promotes solidarity among women, and recognizes that “emancipation” can only be achieved in and through relationships with others.” (Robinson, 2015: 303)

Jeg nævnte tidligere den kritik care ethics har modtaget, med hensyn til at essentialisere omsorg som en kvindelig egenskab. Men i den politiske udlægning af care ethics er dette, ifølge Joan Tronto en fejlslutning. ”... stop talking about ”women’s morality” and start talking instead about a care ethic that includes the values **traditionally associated** with women.” (egen markering, Robinson, 2015: 305) Det er altså meget væsentligt at skelne mellem kvinder og traditionelt set kvindelige værdier. Care ethics kan bringe fokus på de aktiviteter, som kvinder traditionelt har løst, ved at fremhæve vores alles grundlæggende afhængighed og placering i ”omsorgssystemet”. Joan Tronto’s definition af care ethics er altså ikke udledt af rationalitet, indre monolog eller etiske principper, men derimod ud fra at undersøge hvad vi som mennesker rent faktisk gør. Der er også her tale om en form for opgør mellem ideal og realitet.

Ifølge Tronto er *care* allevegne, selvom det til tider usynliggøres af den markante opdeling mellem det offentlige og det private. Når vi bliver opmærksomme på *care* og hvordan den fremtræder, tydeliggøres det politiske ved den måde vi indretter og organiserer omsorg i samfundet. Tronto’s arbejde med care ethics står som et politisk argument for omsorg, og ikke som et essentialistisk,

kønsrolle argument. Det er afgørende at forstå den politiske kontekst bag organiseringen af omsorgsaktiviteter og de underliggende magtrelationer (Ibid.: 306).

” Through the lens of care ethics, questions about good caring become social questions that transcend the narrow confines of individual self-actualization, nuclear-familial trade-offs or even national social policy.” (Robinson, 2015: 306)

Det relationelle i care ethics handler ikke kun om relationen der eksisterer mellem omsorgsgiver og omsorgsmottager. Det relationelle eksisterer også mellem forskellige politiske kategorier og det handler om at skabe balance i relationerne.

Som tidligere pointeret er omsorgsaktiviteter ofte usynlige. Det er care ethics opgave at synliggøre omsorg med sin kritiske linse: *”...care ethics exposes the ways in which dominant norms and discourses sustain existing power relations that both hide considerations of care from public view, and lead to inequalities in the ways in which societies determine how and on what bases care will be given and received.”* (Robinson, 2015: 307)

”The feminist question is thus not how can I balance my work and care responsibilities in a “man’s world”, but how can the need to care for one another in the world be recognized and addressed in ways that reveal and challenge power relations based on gender, race, class, age and ability, and citizenship?” (Robinson, 2015: 307). Hvis ligestillingsprojektet skal lykkes, er det afgørende at det bliver et kollektivt anliggende og at rammerne ændres og udfordres.

Robinson identificerer at målet for kritisk, feministisk, care ethics teori er at sætte fokus på omsorg og vise hvor afgørende livs-opretholdende det er for alle mennesker, samt udfordre den måde vi organiserer omsorgsaktiviteter på.

Ifølge Robinson er det også afgørende at se på de eksisterende kønsnormer. Selvom der er en udbredt forståelse af at vi har ligestilling, og at mennesker ikke er født til at udføre specifikke opgaver, ligger traditionelle kønsnormer alligevel lige under overfladen. Traditionelle kønsroller opretholdes når vi både feminiserer og devaluerer omsorgsaktiviteter, sideløbende med at vi dissocierer mænd med omsorgsaktiviteter (Ibid.: 308). Feminismens opgave fremadrettet er at afsløre dominerende magtmønstre, afsløre omsorgsaktiviteter som grundlæggende menneskelige vilkår og anerkende omsorgsrelationer som ikke bare værdifulde men også som en del af ens sociale ansvar, som medborger (Ibid.: 309).

Afrunding af care ethics

Care ethics sætter fokus på hvordan omsorgsaktiviteter er grundlæggende for at det markedsdrevne demokrati kan lykkes. Den måde vi som samfund organiserer omsorgsaktiviteter, er afgørende for ligestillingen i samfundet, da denne organisering både afspejler velfærdssamfundets værdier og prioriteter og at organiseringen rent praktisk afgør hvilke livsmuligheder individer har.

Det grundlæggende ved mennesket er at vi står i et gensidigt afhængighedsforhold til hinanden, som alle værende både givere og modtagere af omsorg. Det menneskelige vilkår er altså i realiteten at vi er ulige i forhold til hinanden, men gennem anerkendelsen af at vi alle er en del af omsorgssystemet, kan vi opnå en solidaritet, og herved tage kollektivt ansvar for hinanden. Et *caring* demokrati består af medborgere der tager ansvar for omsorgsforpligtelser og som finder tryghed i at vide, at det selv vil blive ydet omsorg for når det er nødvendigt.

Barrierer for ligestilling er i denne optik, den senkapitalistiske tænkning med hvilken den neoliberale feminisme går hånd i hånd. Det politiske fokus på at økonomisk empowerment er lig med øget ligestilling, individualiserer problemet og at opnå ligestilling bliver således et individuelt projekt. Dette er problematisk for reelt at opnå ligestilling, særligt for de mennesker med færrest ressourcer. Disse har særligt dårlig mulighed for at realisere ligestillingsprojektet. Care ethics linsen kan bidrage til at afsløre fastholdte kønsnormer og sætte fokus på den afgørende velfærdsproduktion der ligger i omsorgsaktiviteter.

Delkonklusion

Gennem en feministisk filosofi-kritik og redegørelse for den kritiske, etiske teori om care ethics har jeg nu en række værktøjer og begreber til at identificere og forstå barrierer mod ligestilling. Nogle af disse barrierer har vist sig at komme ”indefra” den eksisterende filosofitradition, som formentlig også er knyttet til de barrierer der har været i samfundet historisk.

Fælles for feministiske filosoffer er optagetheden af køn og retfærdighed, samt den politiske agenda om at skabe ligestilling. I den vestlige filosofitradition har retfærdighed fyldt meget. Køn har dog ikke. Idealer om universalisme, objektivitet og rationalisme har været efterstræbt. Idealer der ifølge flere feminister er præget af den hegemoniske maskulinitet, og det filosofiske blik har altså generelt været kendetegnet ved den hvide, heteroseksuelle, middelklasse ciskønnede mand. En position, der i sig selv ekskluderer kvinder fra den offentlige debat og indflydelse, og som i høj grad har usynliggjort eller devalueret kvindens sociale position og samfundsmæssige bidrag. Med det androcentriske

ligestillings-ideal og den væksthæmmende politiske dagsorden, er omsorgsaktiviteter og de mennesker der beskæftiger sig hermed, skubbet langt ind i den private sfære, og skellet mellem det private og det politiske synes at holde ved. *Care* etikere understreger det grundlæggende relationelle blandt mennesker, og paradokset i, at for at vi kan opnå *reel* ligestilling kræver det at vi anerkender at det menneskelige vilkår er, at vi alle er ulige. Og i denne erkendelse, ligger muligheden for at vi kan opnå solidaritet med hinanden og gennem livet veksle i omsorgssystemet, mellem at give og modtage omsorg. At vi ændrer vores politiske processer omkring behovsfortolkning, er afgørende for at skabe grundlag for et *caring* demokrati. Når der er for langt mellem de der fortolker behov og fordeler ressourcerne, bliver behov ikke korrekt fortolket og dækket.

Med det store fokus på vækst og produktion, bliver hverken de professionelle eller de uformelle omsorgsaktiviteter anerkendt, som bidragende til vores fælles velfærdssamfund. Ifølge *care* etikere er omsorgsaktiviteterne ikke blot et bidrag, men det absolutte grundlag for vores velfærdssamfund. Produktion bør være til for den sociale reproduktion og ikke den anden vej rundt. Populært sagt skal vi arbejde for at leve og ikke leve for at arbejde. Det er ikke socialt bæredygtigt. Barrierer for ligestilling er i denne optik, den senkapitalistiske tænkning med hvilken den neoliberale feminisme går hånd i hånd. Det politiske fokus på at økonomisk empowerment er lig med øget ligestilling, individualiserer problemet og at opnå ligestilling bliver således et individuelt projekt. Dette er særligt problematisk for de mennesker der befinder sig på bunden af samfundet, som har dårlig mulighed for at realisere ligestillingsprojektet. De mennesker med det største overskud bør kæmpe ligestillingskampen – ikke blot på egne vegne, men netop på vegne af de der har det mindste overskud. Hvis man er ressourcetsvag, vil man formentlig have dårligt overskud til at smadre glasloftet og sprænge de eksisterende rammer. Man vil derimod få det bedste ud af situationen inden for de givne rammer. *Care ethics* linsen kan bidrage til at afsløre fastholdte kønsnormer og sætte fokus på den afgørende rolle omsorgsaktiviteter spiller for den fælles velfærd. Og til at vise hvordan omsorg er politisk, og afgørende for at vi kan opnå reel ligestilling.

(3) Analyse og diskussion

Indledende

I dette kapitel vises det hvordan care ethics kan anvendes til at analysere og forstå barrierer mod at opnå reel ligestilling. Dette gør jeg ved at anskue mine tre fokusområder gennem centrale pointer fra teorien om care ethics. Der veksles mellem analyse og diskussion og vil ikke nødvendigvis være en skarp opdeling imellem de to. Det vil udgøre en besvarelse af problemformuleringen; hvilke barrierer ligger til grund for at opnå reel ligestilling?

Først en kort opsummering over hvad vi frem til nu har fundet ud af.

Specialets grundantagelse er at der eksisterer et skel mellem formel og reel ligestilling, og at noget ved den måde vi opfatter ligestilling på, den måde vores arbejdsliv er indrettet på og den måde vi har velfærdssamfund på, udgør barrierer for at skellet mellem den formelle og reelle ligestilling kan udviskes.

I specialets første del, 'Rammedannelse', fik vi et indblik i kvinders ligestillingshistorie i Danmark, og den måde kvinders position og arbejdsrolle har udviklet sig på gennem de seneste 100 år. Sideløbende hermed, fik vi også indblik i velfærdsstatsteori, og hvordan man i forskningen har fokuseret på den velfærdsproduktion der sker på arbejdsmarkedet. Ligestillingsbegrebet har knyttet sig til arbejdet uden for hjemmet (og gør det fortsat). Hermed er velfærdsproduktionen i hjemmet blevet usynliggjort og underkendt som vigtig for vores samlede velfærd. Fordi kvinder traditionelt har haft ansvaret for omsorgs- og husarbejde, og fordi vi lader det private være privat, står kvinder i dag med en individuel ligestillingskamp. En ligestillingskamp der ofte indeholder ligestillingsidealet på den ene side, og familiens og i særdeleshed børnenes trivsel på den anden side. Når man lader en problemstilling som denne være op til individet, underkender man samtidig de samfundsstrukturer der er med til at skabe problemstillingen. Det er altså i denne optik problematisk at overlade et spørgsmål om ligestilling i hjemmet til den enkelte.

I teori-kapitlet præsenteredes feministisk filosofi, i overordnede vendinger. Feministisk filosofi har fokus på køn og ligestilling, og den politiske ambition om at synliggøre undertrykkelse af marginaliserede grupper og skabe samfundsmæssige forandringer. Den vestlige filosofitradition, har i hovedparten bestået af hvide, middelklasse, heteroseksuelle ciskønnede mænd. Man har efterstræbt idealer om universalisme, det vil sige formulering af almenlydige principper hvorved man kan

formulere sandheder og moralske domme. Feministiske filosoffer har været kritiske over for denne tilgang, da filosofien ikke er kommet til på repræsentativt grundlag, og fordi man med disse formuleringer har bidraget til at usynliggøre og underkende kvinders (og andre marginaliserede grupper) virkelighed. Ifølge kritikere har filosofien således bidraget til undertrykkelsen af kvinder, gennem sit androcentriske udgangspunkt, hvor kvinder ikke har haft en plads. Med care ethics linsen har vi fået analytiske redskaber til at identificere samfundsmæssige barrierer mod ligestilling, samt et politisk værktøj til at komme med løsningsforslag.

Nærværende analyse har fokus på barrierer i relation til arbejdsliv, i relation til grænsen mellem det politiske og det private og i relation til den gængse forståelse af ligestilling.

Først analyseres og diskuteres 'arbejdsliv' i relation til konceptet om den samlede velfærdsproduktionen. Her eksemplificeres care ethics perspektivet på arbejde, ved at se på Corona-krisen. Jeg evaluerer hvilke barrierer mod reel ligestilling der eksisterer i relation til 'arbejdsliv'.

Det næste fokusområde for undersøgelsen er grænsen mellem det private og det politiske. Det diskuteres hvorledes denne skarpe opdeling udgør en barriere mod reel ligestilling.

Det tredje fokusområde er begrebet om ligestilling. Jeg diskuterer her hvorledes ligestillingsbegrebet i Ligestillingsloven i sig selv udgør en barriere mod reel ligestilling. I forlængelse heraf formulerer jeg en række mulighedsbetingelser der bør være til stede i et ligestillingsbegreb der er realiserbart. Jeg diskuterer også vanskeligheder i forbindelse med dette nye ligestillingsbegreb.

Herefter vil der være en kritik af teorien om care ethics og modsvar til de fremlagte pointer. Herefter diskuterer jeg 'arbejdslivet i livsfaser' som løsningsforslag. Slutteligt vil der være en generel diskussion vedrørende barrierer mod overhovedet at have en debat om ligestilling.

Arbejdsliv

I det følgende undersøges og analyseres arbejdsliv i relation til care ethics. Så, hvad er vores forståelse af arbejde på den anden side af den teoretiske udlægning?

For det første kan vi sige at samfundets samlede velfærdsproduktion indbefatter alle de aktiviteter der skal til for at producere velfærd for mennesker. Man kan skelne disse aktiviteter fra hinanden ved at dele dem op i to kategorier; produktive aktiviteter og reproduktive aktiviteter. De produktive aktiviteter forbindes i denne sammenhæng med det lønnede arbejde. De reproduktive aktiviteter er dem, der bidrager til at bevare og vedligeholde det sociale liv. De reproduktive aktiviteter og de

produktive aktiviteter er nødvendige for hinanden. De muliggør hinanden. Således bidrager de produktive aktiviteter til den materielle velfærd, for eksempel i form af indkomst, som er nødvendig for at bevare et hjem. Den immaterielle velfærd, i form af hjem, socialt liv, netværk og tryghed er nødvendig for at kunne deltage på arbejdsmarkedet.

Det gælder for både det samlede samfund og for individet, at for at kunne opretholde et velfærdsminimum, kræver det både produktion og reproduktion.

De reproduktive aktiviteter kan vi også, som Joan Tronto, kalde for omsorgsaktiviteter. Efter der er sket en professionalisering af omsorgsaktiviteterne, kan de opdeles i formelle omsorgsaktiviteter og uformelle omsorgsaktiviteter. De formelle refererer til lønnet omsorgsarbejde, og de uformelle refererer til ulønnede omsorgsaktiviteter.

At vi har udliciteret omsorgsaktiviteter til professionelle har muliggjort at flere mennesker (og i vid udstrækning kvinder) har kunnet deltage i det lønnede arbejde. Muligheden for at kunne varetage et lønnet arbejde afgøres af organiseringen af omsorgsaktiviteterne. I et land som Danmark, hvor vi har en stor offentlig sektor, og et dertilhørende højt skattetryk, fylder de formelle omsorgsaktiviteter meget. Der eksisterer på mange måder bedre mulighed for at deltage i det lønnede arbejde, end så mange andre steder. Dette har formentlig også bidraget til at kvinders erhvervsfrekvens er så høj, og at vi blandt andet på den baggrund vurderes at have en høj grad af ligestilling i Danmark. Organiseringen af de formelle omsorgsaktiviteter bidrager altså til at mænd og kvinder kan deltage på arbejdsmarkedet.

I det følgende vil jeg skelne mellem betydningen af organiseringen af omsorgsaktiviteter, for henholdsvis individets ligestilling og ligestilling kollektivt set. Disse to hænger uløseligt sammen, men med distinktionen fremhæves nogle forskellige problematikker. Først betydningen af omsorgsaktiviteternes organisering for individet.

At der er en høj grad af offentlig organisering af formelle omsorgsaktiviteter, ændrer ikke på at kvinder fortsat varetager de fleste af de resterende (uformelle) omsorgsaktiviteter. For at kunne varetage en større andel af de uformelle omsorgsaktiviteter, kræver det en større grad af fleksibilitet i det lønnede arbejde. Dette udtrykkes for eksempel i det forhold at kvinder der bliver mødre, kræver fleksibilitet i forbindelse med graviditet, fødsel og efterfølgende barsel. Det udtrykkes også i det forhold at hver fjerde kvinde med børn under seks år, anvender muligheden for at have deltidsarbejde. Denne fleksibilitet i relation til arbejdslivet kræves for at løse balancen mellem arbejdsliv og

familieliv. Når denne balance løses individuelt af familierne (på bekostning af kvindens karriere, selvstændighed og ligestilling) fjerner man fokus fra de samfundsmæssige, strukturelle problemer. Når problemerne løses individuelt, bliver det usynligt at de eksisterer.

Man kan sige at arbejdsmarkedet er androcentrisk i sin opbygning. Det er bygget op om et gammelt ideal for lønarbejderen, med lidt eller ingen plads til fleksibilitet. Dertil er vores organisering af omsorgsaktiviteter også androcentrisk, det vil sige den er præget af at omsorgsaktiviteter er noget der skal løses så effektivt som muligt for at muliggøre produktivt arbejde. Der er tale om en dominerende maskulin arbejdsidentitet. Arbejdsmarkedets rammer er bygget op om et traditionelt set maskulint ideal om lønarbejderen, som kun var muliggjort af at en anden (typisk kvinden) varetog den sociale reproduktion, det vil sige omsorgsaktiviteterne. Med vores nuværende opbygning af arbejdsmarkedet forsøger vi at tilpasse mænd og kvinder indenfor rammer, der grundlæggende er baseret på gamle idealer om arbejde. Og dét uden på samme tid at tage højde for de uformelle omsorgsaktiviteter, der fortsat skal løses privat. Og med formelle omsorgsinstitutioner der i stigende grad kritiseres for ressourcemæssig udsultning.

At man på et samfundsmæssigt niveau ikke tager højde for de uformelle omsorgsaktiviteter, udgør i dette perspektiv en barriere mod reel ligestilling på individuelt niveau. En problematik vi på samme tid ser, gør sig gældende for den kollektive ligestilling.

Ifølge teorien om care ethics, skyldes de samfundsmæssige, strukturelle problemer den grundlæggende devaluering af omsorgsaktiviteter, og det gælder for både de uformelle og de formelle omsorgsaktiviteter. For den enkelte, betyder det at vi generelt hylder de kvinder der vælger et traditionelt set maskulint erhverv, og opfatter det som mere ambitiøst end at vælge et omsorgsfag, der traditionelt er feminint. Man forsvarer ofte løngabet med at kvinder i højere grad vælger omsorgsfag, som typisk er lavere lønnet, og at de jo selv kunne vælge anderledes. Men med et sådant argument mener jeg at man overser at vi som samfund har behov for at omsorgsaktiviteter bliver løst, og vi kan ikke overlade det til individer at bære denne sociale og økonomiske devaluering.

I det følgende eksemplificeres de formelle omsorgsaktiviteter, ud fra teorien om care ethics. Dette gøres ved at eksemplificere dem gennem den igangværende Corona-krise (foråret 2020).

Corona-krisen og care ethics

I det følgende eksemplificeres teorien om care ethics, ved at se på centrale elementer i Corona-krisen. Jeg undersøger kritiske erhverv, som værende afgørende omsorgsaktiviteter, afgørende for vores sociale reproduktion, og hvorledes dette er blevet særligt tydeligt under Corona-krisen.

Ifølge care ethics står mennesker altid i relation til hinanden. Ikke blot i den nære familie, eller blandt dem man kender, men også til de øvrige medborgere i omsorgssystemet. I en tid hvor familier ellers fungerer som små isolerede enheder, og hvor vi har fri bevægelsesfrihed, og så videre, har Corona-krisen demonstreret for os hvor dybt afhængige af hinanden og hinandens adfærd vi er. Corona-krisen har på sin vis også tydeliggjort hvordan vi alle indgår i et omsorgssystem. Et omsorgssystem hvor nogle er blevet identificeret som omsorgsmodtagere, det værende ”de syge, de ældre og svage” og resten er blevet identificeret som omsorgsgivere. Denne omsorg har resten ”givet” ved at ændre adfærd, for at undgå smitte og dermed at udsætte omsorgsmodtagerne for fare. Det har tydeligt vist at ens adfærd kan have stor indvirkning på andre medborgere, også dem man ikke kender. Ord som solidaritet, samfundssind og kritiske erhverv har fyldt i denne tid.

Kritiske erhverv indbefatter sundhedspersonale på sygehuse og de praktiserende læger, hvad der synes åbenlyst når nu Corona-krisen er en sundhedskrise. Hertil kommer en lang række af sundheds-understøttende aktiviteter, der muliggør at behandlingen kan finde sted. Det gælder for eksempel portører, rengøringspersonale, vaskerimedarbejdere, transportører, for blot at nævne nogle få.

Derudover er der også en lang række kritiske erhverv der er afgørende for den sociale reproduktion hos alle de mennesker der har været hensat til at blive hjemme, det vil sige aktiviteter der skal udføres for at man kan opretholde en vis levestandard mens man lever semiisoleret i sit hjem. Det handler for eksempel om skraldemænd, fødevareproducenter, kassemedarbejdere og lastbilchauffører.

Dertil kommer at mange mennesker i de kritiske erhverv har børn, der skal passes, mens de varetager den kritiske funktion. Pædagoger til nødpasning er dermed også en del af den kritiske funktion.

Hvad Corona-krisen, og lukningen af landet har demonstreret, er det afgørende ved de kritiske erhverv, for vores bevarelse af velfærdssamfundet. Dermed mener jeg at de kritiske erhverv er en tydelig demonstration af hvad man kan forstå ved omsorgsaktiviteter. Som Tronto har beskrevet, er omsorgsaktiviteter de der bevarer og opretholder vores levevilkår bedst muligt. Omsorgsaktiviteterne er altså de funktioner vi har behov for at bevare, i en situation hvor vi skal skrælle så mange af de

ikke-kritiske funktioner væk, som muligt. Det er for eksempel ikke afgørende for vores overlevelse at tøjbutikker, zoologisk have eller museer holder åbne.

En anden side Corona-krisen har illustreret er børnefamiliers afhængighed af at kunne sende deres småbørn i pasning, for at kunne leve op til arbejdslivets krav. Man kan argumentere for at daginstitutioner og folkeskoleklasserne 0.-5. var de første til at genåbne, er et udtryk for at det lønnede arbejde ikke er muligt, når man på samme tid i privaten skal udføre det ellers udliciterede omsorgsarbejde. Det tydeliggør at det produktive og det reproduktive arbejde er hinandens forudsætning.

Corona-krisen viser hvor grundlæggende, og hvor afgørende både formelle og uformelle omsorgsaktiviteter er for den måde vi har skruet vores samfund sammen på. Vi har også et erhvervsliv der lige nu bløder, efter den lange nedlukning. Det viser at vi har skruet et samfund sammen der er afhængig af ekstremt høj produktion.

Ifølge care ethics har vi i det senkapitalistiske velfærdssamfund en helt forkert prioritering mellem produktion og reproduktion. I ifølge teorien hænger et meningsfuldt liv mere sammen med tid til omsorg, end det hænger sammen med produktion og (overflod af) materiel velfærd.

Corona-krisen tydeliggør hvor afhængige vi som samfund er af den store offentlige sektor for at opretholde produktionsniveauet. En offentlig sektor der tilsvarende er afhængig af et højt produktionsniveau.

Når vi anskuer arbejde i relation til velfærdsproduktion, viser det sig at vi gennem devalueringen af omsorgsaktiviteter, skaber det strukturelle problem for individet, at det er vanskeligt at skabe balance mellem arbejde og familieliv.

Devalueringen af omsorgsaktiviteter har altså betydning på både individuelt og på samfundsmæssigt niveau. På individuelt niveau, betyder det at (oftest) kvinden løser balancen mellem arbejds- og familieliv ved selv at give afkald på en del af sin økonomiske selvstændighed og dermed ligestilling (jf. ligestillingsbegrebet i Ligestillingsloven). Og dermed forbliver de strukturelle problemer omkring muligheden for at skabe balance mellem arbejde og familie, usynligt. Et problem der forværres for de ressourcemæssigt dårligst stillede i samfundet, der for eksempel ikke har råd til at arbejde deltid eller at udlicitere uformelle omsorgsaktiviteter, såsom rengøringshjælp. Noget der kan have afgørende konsekvenser for dem og deres børn, som måske formelt har samme livsmuligheder som andre, men som ikke reelt kan siges at have det.

Grænsen mellem det politiske og det private

I det følgende afsnit undersøges hvorledes den hårde grænse mellem det private og det politiske udgør en barriere mod at opnå reel ligestilling.

I det danske velfærdssamfund er der langt mere politisk indblanding i det private liv, end der er mange andre steder. Det ses for eksempel ved det høje skattetryk, og den massive omfordeling af ressourcer, både blandt indkomstgrupper, men også i livsperspektiv, for eksempel ved pensionsopsparing. Når det kommer til ligestilling, afgrænser den politiske indblanding sig til at skabe lige muligheder, men man er påpasselig med ikke at indblende sig i resultatet af ligestillingen. Med resultat mener jeg at man for eksempel kunne lave tiltag der sikrede en helt lige kønsmæssig fordeling på topposter, via kønskvoter.

Så, man har altså valgt et ligestillingsbegreb med fokus på lige muligheder. Hvad vil det så sige rent faktisk at have lige muligheder?

I forrige afsnit, argumenterede jeg for at vi har et amputeret arbejdsbegreb, der primært forholder sig til lønnet arbejde. Hvis vi godtager antagelsen om, at den samlede velfærdsproduktion både består af lønnet arbejde og omsorgsaktiviteter, og at organiseringen af sidstnævnte er afgørende for muligheden for at påtage sig lønnet arbejde, hvordan kan man så mene at have lige muligheder, når man har usynliggjort et så afgørende element for mulighedsbetingelserne?

Vi har set at der er sket massive ændringer i kvinders rolle og adfærd gennem de seneste 150 år, og spørgsmålet om kvinders ligestilling og sociale rolle har været et politisk spørgsmål længe. Det samme gør sig ikke gældende for mænd. Mænds rolle og adfærd har udviklet sig, men ikke på samme radikale måde som kvinders. Vi har ikke historisk politiseret mænds køn, på samme måde som det er tilfældet for kvinder. Spørgsmålet om ligestilling er i høj grad et kvindespørgsmål i stedet for at være et kønsspørgsmål. Vi ser at både mænd og kvinder lider under for den hegemoniske maskulinitet, der præger vores samfund, men mænd er ikke på samme måde vant til at stille spørgsmål ved deres køn, som kvinder er det. Den historiske udvikling og det samfundsteoretiske fokus har altså skabt et specifikt narrativ om ligestilling, som noget der knytter sig til kvinder.

Når vores ligestillingsbegreb knytter sig til muligheder, pålægger man på en måde kvinder selv at realisere ligestillingsidealet. Ligestilling ses på den ene side som et kollektivt mål, men skal på den anden side realiseres individuelt, ved at træffe de "rette" beslutninger. Når jeg sætter anførselstegn,

handler det om den implicitte værdidom, der ligger i ligestillingsbegrebet, at en maskulinisering er ”bedre” eller mere ”ligestillingsagtig”, end en traditionelt set feminin livsførelse.

Der er altså pres på at vi alle skal indgå på arbejdsmarkedet, på en traditionelt set maskulin måde. Det reproduktive arbejde organiseres til fordel for det produktive arbejde. Vi producerer hvad nogen vil mene er en overflod af materielle velfærdsgoder, på bekostning af det reproduktive arbejde. Det er tydeligt at vi lever i et forbrugssamfund, hvad vi også har set under Corona-krisen, der jo har voldsomme samfundsmæssige økonomiske konsekvenser fordi vi ikke kan forbruge på samme måde som vi plejer.

At vi prioriterer tid på det lønnede arbejde, over tid på omsorgsaktiviteter er humlen i omsorgskrisen, ifølge teorien om care ethics.

På den ene side lever vi altså i et velfærdssamfund, der socialt set er mere lige end mange andre steder i verden, og hvor idealet om kollektivt ansvar præger vores samfundsmodel. På den anden side er realiseringen af ligestillingsidealet pålagt den enkelte.

Når jeg mener at grænsen mellem det politiske og private udgør en barriere mod reel ligestilling, handler det om at man ved at isolere ligestilling til noget der har at gøre med arbejdslivet, usynliggør man den afgørende mulighedsbetingelse der forefindes i det private. Med denne grænsesætning mener jeg at der bliver et skel mellem hvad vi anskuer som værende et individuelt anliggende og hvad vi anskuer som værende et kollektivt anliggende. Man anerkender altså ikke det strukturelle problem, der ligger i det androcentriske arbejdsmarkeds opbygning, og det bliver op til individer selv at løse dette problem. Et problem der igen forværres for de mest resourcesvage.

Politisk har man magten til behovsfortolkning. Man har fortolket at ligestilling muliggøres ved at lave kompensationsløsninger, i de tilfælde hvor man må være fraværende fra arbejdslivet. Men man bør nok spørge om lige muligheder er den løsning der rent faktisk medfører ligestilling. Og man bør spørge om ligestilling som lige muligheder, rent faktisk er det vi ønsker at opnå. Og er det overhovedet muligt at forskelsbehandle sig vej til lige muligheder, hvis vi alle grundlæggende er ulige?

Ligestilling

I det følgende afsnit analyseres og diskuteres ligestillingsbegrebet. Jeg spørger, hvordan den måde vi behandler ligestillingsspørgsmålet på i velfærdssamfundet, udgør en barriere for at opnå reel ligestilling. Jeg diskuterer også mulighedsbetingelser for et ligestillingsbegreb der er realiserbart.

Ligestillingsbegrebet der problematiseres, er altså det der beskriver den formelle ligestilling i Danmark i ligestillingsloven. Dette blev der redegjort for i specialets første del. Ligestilling, i denne optik, handler om at skabe lige muligheder – ud fra en anerkendelse af at der er forskelle på mænd og kvinder, som man skal tage højde for.

Generelt har Ligestillingsloven og dennes ligestillingsbegreb et udtalt fokus på hvorledes mænd og kvinder opnår lige muligheder. Fokus er at man skal kompensere kvinder, således at de bedre bliver i stand til at deltage i arbejdsmarkedet på lige fod med mænd. I denne henseende mener jeg der er tale om en maskulinisering (eller som minimum en kønsneutralisering) af målet for ligestilling, og forskelle på mænd og kvinder reduceres til biologiske omstændigheder. Denne kønsneutralisering udtrykker et ønske om at skabe et værdineutralt udgangspunkt. Man forsøger at isolere individet fra sine sociale faktorer, ud fra forestillingen at man kan skabe lige muligheder. Ud fra et care ethics perspektiv er det problematisk, da de sociale faktorer har afgørende indflydelse. Man ignorerer hvorledes individets sociale relationer og omsorgsmæssige relation (i samfundet) indvirker på mulighederne for at vælge.

Vi er altså villige til aktivt at regulere arbejdsmarkedet, således at kvinder i højere grad kan deltage her. For mænd der bliver fædre, gælder det at de har mulighed for at tage halvdelen af barslen, hvis man beslutter det i familien. Men alligevel ser vi at mænd tager en meget lille andel af barslen, i forhold til kvinder. Det tyder på at der opstår en udfordring, i det spillerum der hedder 'mulighed'. Et spillerum, der i praksis betyder at vi i høj grad forbliver i traditionelle kønsroller. Vores arbejdsmarked er indrettet i takt med den samfundsmæssige udvikling, hvor traditionelle kønsroller har spillet ind. Når man ikke har indrettet arbejdsmarkedet, på en måde hvor man tager højde for uformelle omsorgsaktiviteter, og når man ikke har truffet andre familiepolitiske initiativer til at påvirke organiseringen af uformelle omsorgsaktiviteter, ser det ud til at de traditionelle kønsroller i vid udstrækning opretholdes.

Man kan både anskue ligestillingsproblematikken fra et individuelt perspektiv og et kollektivt perspektiv, der som sagt hænger uadskilleligt sammen. Når vi som samfund devaluerer formelle

omsorgsaktiviteter og usynliggør byrden i de uformelle omsorgsaktiviteter, skaber vi dårligere livsmuligheder (når livsmuligheder er lig med økonomisk selvstændighed) for nogle grupper af mennesker. Det er mennesker der varetager de omsorgsaktiviteter, der muliggør at andre og mere privilegerede grupper kan dominere karriere- og lønmæssigt.

Ligestillingsbegrebet antager som grundlæggende at mennesker har lige værd, uagtet køn. At det forholder sig således, kan man ikke som sådan anfægte, men man kan sige at vi ikke tillægger feminine aktiviteter (som traditionelt set har været forbundet med kvinder) den samme værdi som vi tillægger maskuline aktiviteter (som traditionelt set har været forbundet med mænd). Når der ikke eksisterer tilsvarende fokus på at fremme traditionelt set feminine aktiviteter, kan dette ses som udtryk for en mindre anerkendelse af disse aktiviteter, og det er problematisk for alle de der udøver disse aktiviteter. Uanset hvilket køn man har.

At mennesker selv har mulighed for frit at vælge, mener jeg er udtryk for et simplificeret perspektiv på de menneskelige vilkår, og har udgangspunkt i en falsk universalisering. Det er en falsk universalisering, når man forestiller sig at man kan isolere individet fra afgørende sociale faktorer. Faktorer der reelt fjerner det frie valg, eller som minimum ændrer dets vilkår markant. Skellet mellem formel ligestilling og reel ligestilling, udlignes i sidste ende af de individer der præger omsorgsaktiviteter, på bekostning af egen økonomiske selvstændighed, velfærd og ligestilling.

Ligestillingsbegrebet udgør altså en barriere for at opnå reel ligestilling, da man ved at fokusere på 'lige muligheder' forsøger at isolere individer fra deres sociale faktorer. Noget der ifølge care ethics praksis er umuligt.

Ligestillingsbegrebet er bundet op på den abstrakte, teoretiske ide om 'lige muligheder', og at vi kan skabe lige muligheder gennem forskelsbehandling. At sige at mennesker er lige, er på en måde meget abstrakt, da vi jo alle er født ind i vidt forskellige livsomstændigheder. At skabe lige muligheder, for ulige individer, ud fra universelle forskelsbehandlinger, virker i dette perspektiv ekstremt komplekst. I filosofi-kritisk forstand udgør ideen om lige muligheder en falsk universalisme, hvor vi kan isolere mennesket fra dets sociale faktorer, og ud fra en generel bestemmelse om forskelsbehandling udligne medfødte forskelle der eksisterer som følge af det biologiske køn. Med en sådan tænkning skærer man alle inden for den samme gruppe over samme kam. Man reducerer dermed forskelle der eksisterer inden for en gruppe af mennesker, til en slags universelle behov. Forstået sådan, at hvis man tilhører gruppen 'kvinde', har man behov for X og det kan løses ved Y. I disse specifikke forskelsbehandlinger, ligger implicite værdidomme over hvad vi som velfærdssamfund anser for

”bedst”. Det er både et problem, fordi man hermed ikke anerkender alle menneskers lige værd. Det er også et problem fordi man med en sådan tænkning ensarter menneskers behov, ud fra teoretiske kategoriseringer. I Ligestillingsloven er der for eksempel tendens til at kvinder behandles som ciskønnede, potentielle mødre.

Et nyt ligestillingsbegreb

I det følgende diskuteres mulighedsbetingelserne for at opnå reel ligestilling, og hvad et nyt ligestillingsbegreb bør indeholde og tage højde for.

For det første vil jeg mene at vi bør gå væk fra det binære kønssystem, der opdeler mennesker i henholdsvis mænd og kvinder. Det er en begrænsende formulering, der reelt udelukker mange mennesker fra Ligestillingsloven. I stedet for at anerkende ’mænds og kvinders lige værd’, mener jeg det er hensigtsmæssigt at ændre fokus til at anerkende alle menneskers lige værd. Når man udelukkende knytter værd til mænd og kvinder ekskluderer man mennesker der ikke falder ind i en af disse kategorier, fra at blive værdsat. Grundlæggende mener jeg man bør gøre op med den falske universalisme, den forsøgte kønsneutralisering og i stedet anvende et ord som kønsmangfoldiggørelse. Netop i en anerkendelse af at alle mennesker er forskellige, fremfor at forsøge at reducere alle mennesker til at indeholde en ensartet kerne.

Hvis vi skal lykkes med reel ligestilling, tror jeg at ligestillingsbegrebet i højere grad skal indeholde ’pligter’ og ikke blot ’rettigheder’. Et ligestillingsbegreb der dermed kunne indeholde det relationelle, altså det afhængighedsforhold alle mennesker altid allerede står i. Med både plads til individets rettigheder og pligter – pligter i form af omsorgsaktiviteter. At alle har forpligtelser til at bidrage til bevarelsen og opretholdelsen af det sociale liv, fordi vi alle indgår i et omsorgssystem. Desto mere man fjerner sig fra omsorgsaktiviteten, desto mindre tror jeg man anerkender dens værd. En anerkendelse ville derimod være hvis vi kunne opfatte omsorgsaktiviteter som menneskeligt udviklende og kompetencegivende, frem for som en karrieremæssig hæmsko. Og hvis disse kompetencer ikke udelukkende skulle være rettet mod at blive en bedre lønarbejder, men derimod rettet mod at blive en bedre og mere kompetent medborger.

Medborgere med veludviklede omsorgskompetencer, bidrager ifølge care ethics til en højere grad af solidaritet og sammenhængskraft – og dermed et stærkere velfærdssamfund. Dette ville muligvis også gøre spørgsmålet om ligestilling til en kollektiv kamp fremfor en individuel kamp. Ved at anerkende at omsorgsaktiviteter er grundlæggende for vores velfærdssamfund, og at anerkende at vi som

samfund bærer ansvaret for at organisere omsorgsaktiviteterne på en måde der understøtter ligestilling.

Teorikritik og modsvar

I det følgende laves en teori-kritik af teorien om care ethics, samt modsvar til mine fremførte pointer.

En fare ved teorien om care ethic, er at man kan komme til at fortolke den essentialistisk, det vil sige at man kommer til at sætte lighedstegn mellem kvinder og omsorg. Med en sådan fortolkning kan man komme til at bevare traditionelle kønsroller, og dermed er man ikke kommet videre med ligestillingskampen.

Det er vanskeligt at udligne den forskel, at biologiske kvinder med børn qua deres biologi står i en anden relation til spædbarnet end faderen. Hvordan anerkender man kønnenes biologiske forskelligheder, uden på samme tid at sige at kønnene iboende har nogle iboende, "naturlige" kompetencer. Altså hvordan anerkender man eksempelvis mor-rollen, som mere og andet end en funktionel livmoder, uden på samme tid implicit at sige moren bør være på en specifik måde (og dermed at andre, for eksempel faren, ikke kan udfylde den samme rolle). Ifølge care ethics teorien, kan og bør alle mennesker opøve og forbedre deres omsorgsgivende kompetencer for, i Joan Tronto's optik, at blive bedre medborgere. Et samfund hvor alle skal indgå i både produktive og reproduktive aktiviteter, og hvor der specifikt skal afsættes tid til at alle mennesker kan indgå i en større del af de uformelle omsorgsaktiviteter, vil formentlig have en lavere grad af specialisering. En lavere grad af specialisering fordi vi ikke skal udlicitere så mange omsorgsaktiviteter til professionelle, men derimod skal vi alle sammen udføre en bredere vifte af opgaver. En mindre grad af specialisering, kan medføre en lavere grad af effektivitet, og det vil betyde at vi skal gå på kompromis med den materielle velfærd. Spørgsmålet er om vi som samfund er villige til at nedsætte den materielle velfærd? Man kan sige at vi muligvis vil kræve en mindre offentlig sektor, hvis vi som privatpersoner varetager en større del af omsorgsaktiviteterne, og dermed har vi ikke behov for så stor en offentlig sektor. Men hvad betyder det for de dårligst stillede i samfundet, hvis vi får en mindre offentlig sektor? Generelt må man stille sig kritisk, i forhold til konsekvenserne ved en sådan samfundsmæssig omlægning for de dårligst stillede. Der vil givetvis være mange mennesker, der ikke har stærke relationer og netværk der kan yde omsorg. Hvordan bliver der råd til et offentligt system der kan imødekomme disse behov, hvis vi nedsætter produktiviteten væsentligt?

Teorien virker på en måde paradoksal, da den plæderer for kollektivitet, solidaritet og samfundsmæssig sammenhængskraft. Men hvordan skal det kunne lade sig gøre i praksis, at vi skal forene det at lave mindre produktivt arbejde, mere reproduktivt arbejde, mere fleksible arbejdspladser, mere fleksibel og individuel behovsfortolkning, og større anerkendelse og værdsættelse af omsorgsaktiviteter. Hvis vi skulle omlægge arbejdsmarkedet og gøre det mere fleksibelt, for at frigive tid til omsorgsaktiviteter, vil det formentlig få betydning for vores konkurrenceevne på det globale marked. Er det overhovedet realistisk at foretage radikale samfundsmæssige forandringer i den globale verden?

Teorien om care ethics plæderer for det relationelle og det specifikke, og gør op med forestillingen om værdineutralitet og universalisme. Hvis vi ikke kan acceptere generaliseringer, principper eller kategorier, hvordan skal vi så kunne bedrive politik i praksis, uden at anvende alle ressourcer på individuel behovsfortolkning? Selvom jeg mener der er grund til at stille sig kritisk over for hvilket perspektiv vores generaliseringer er baseret på, mener jeg også det er praktisk umuligt ikke at basere politik og behovsfortolkning på en eller anden form for generalisering. Man risikerer at blive for optaget af det partikulære til overhovedet at handle, og i sidste ende blive handlingslammet over sagernes kompleksitet. Dette kan i sig selv komme til at udgøre en barriere for ligestilling.

I fokus på det relationelle, er der måske fare for at man faktisk kommer til at overse individet og dets autonomi. Autonomi forstået som individets frie valg. Problemet med autonomi, er at afgøre hvornår der reelt er tale om individets frie valg og hvornår der er tale om at individet er socialiseret til at træffe specifikke valg. I relation til care ethics er spørgsmålet, hvornår der er tale om autonomi, hvis mennesket altid står i relation til andre. Og hvad med mennesker der ikke står i personlig relation til andre mennesker? Selvom alle er en del af samfundet, må der givetvis være forskel på ens relationer og hvorledes disse relationer påvirker ens beslutninger.

Slutteligt er der spørgsmålet om, hvor meget regulering i privatlivet vi er villige til at acceptere. Hvis vi går ind på præmissen om at det private er politisk, hvad betyder dette så i praksis? Må staten bestemme hvordan vi skal fordele forældreorlov? Må staten bestemme hvor meget eller hvor lidt småbørnsforældre må arbejde uden for hjemmet?

Løsningsforslag

I det følgende diskuteres livsfaser i arbejdslivet som muligt løsningsforslag. Det vil sige som løsning til at nedbryde barrierer mod ligestilling og skabe et grundlag hvorpå man reelt kan opnå ligestilling.

Jeg vil diskutere livsfaser i arbejdslivet, da ligestillingsbegrebet hænger sig op på muligheder i arbejdslivet, fordi vi har en høj materiel velfærdsproduktion. Og fordi vi er afhængige af at konkurrere på det globale marked, tror jeg ikke det er realistisk at vi kollektivt kan blive enige om at vi samlet set skal arbejde mindre.

At anskue arbejdslivet i livsfaser, betyder at man skaber et arbejdsliv der er mere fleksibelt og indrettet efter den livsfase man befinder sig i, og ikke den anden vej rundt. Hvis man for eksempel har små børn, kan dette betyde at man sætter arbejdstiden lidt ned, at man kan arbejde mere hjemme fra, osv. Hvis man derimod er i en livsfase, hvor man ønsker at lade arbejdet dominere mere, kan man gøre det.

Generelt tror jeg at vi skal gøre op med den dikotomi der eksisterer mellem dét at gå på arbejde og dét at have et socialt liv og omsorgsaktiviteter derhjemme. Altså at der bør ske en opblødning af grænserne imellem disse to sfærer. Således at man ikke bliver knyttet enten til hjemmet, eller uden for hjemmet i sin beskæftigelse. Man kunne måske forestille sig et større fokus på de kompetencer de uformelle omsorgsaktiviteter er anledning til.

Hvis denne løsning ikke blot skal resultere i at kvinder der bliver mødre, gør yderligere brug af fleksibiliteten i arbejdslivet for at varetage omsorgsaktiviteter, bør man se yderligere på de forhold der eksisterer omkring kompensation for fravær i forbindelse med familieførelse. Hvis man skal ændre på det forhold at mødre påtager sig langt størstedelen af barslen, tror jeg at man bliver nødt til at lave en form for bestemmelser for fædres engagement. Hvordan gør man så det, uden på samme tid at reducere moren til en funktionel livmor? Måske løsningen her er en længere barselsperiode, hvor forældrepar både tildeles barselsorlov sammen og hver for sig. Således at man kan udvikle en kultur der tilsiger at familieførelse er et lige ansvar, med lige pligter – et forhold som arbejdsmarkedet skal indrette sig efter, og dermed blive blind for køn. Således vil man måske undgå at barslen får karakter af at være en byrde som moren primært bærer, fordi det økonomisk er det der giver mest mening.

Generel diskussion

Barriererne mod ligestilling synes mange og komplekse. Feministiske positioner er mange og alsidige. Der findes mange forskellige perspektiver på hvad problemet med ligestilling er, hvordan det skal løses og hvem der bærer ansvaret herfor. Der synes at være en polarisering, hvor vi på den ene side ser en ny bølge af radikale feminister, der finder ligestillingsdebatten lige så aktuel som for

halvtreds eller hundrede år siden. På den anden side er der dem, der er trætte over 'hysteriet' og som mener at kvinder i Danmark har det godt i forhold til så mange andre steder i verden, og at formel ligestilling burde være "nok".

Uanset hvor man placerer sig i ligestillingsdebatten, synes der at være tendens til polarisering i debatten. Med en retorik der lægger vægt på ligestillings*kamp*, bliver fronterne ofte trukket op til at være en kamp mellem kønnene. En kamp, hvor feminister opfattes som mandehadere. Ligestillingsdebatten bærer præg af at fokusere på de specifikke køn og deres privilegier (eller mangel herpå), fremfor at handle om eksempelvis værdsættelse af maskulinitet og femininitet. Man bør være varsom med at skære alle kvinder over samme kam. Det samme gør sig gældende for mænd. Det er en simplificering at gøre ligestilling op, som en kamp mellem mænd og kvinder. Det handler om et system og nogle rammer der understøtter ulighed, som man ikke individuelt kan ændre på.

Der er i min optik nogle barrierer i den måde vi overhovedet tilgår debatten på. Altså tendensen til kamp-retorik, til en kamp mellem køn, og til at diskussionen ofte kommer til at handle om, om der overhovedet er noget at tale om. Det bliver en diskussion som mere handler om at overtale hinanden om at der faktisk er et problem, og at dette problem er af samfundsmæssig karakter. Disse faktorer mener jeg udgør en barriere for at vi overhovedet kan indgå i en konstruktiv og undersøgende dialog angående ligestilling.

Ligestillingsdebatten tager på mange måder afsæt i nogle maskuline rammer, hvor rationalitet og evidens bærer legitimitet, fremfor individuelle levede oplevelser. Hvis vi anerkender at der må eksistere nogle strukturelle barrierer mod ligestilling, der har at gøre med at vi ikke har indført familiepolitiske initiativer til at få mænd til at engagere sig yderligere i omsorgsaktiviteter, hvad gør vi så ved det? Mænd i dag har muligheden for at deltage i omsorgsaktiviteter, men af en eller anden grund realiseres den ikke i så høj grad, på samme måde som kvinder har muligheden for at deltage på arbejdsmarkedet, men heller ikke her realiseres den fuldt ud.

Hvis vi altså anerkender at det at skabe en mulighed, ikke betyder at den blot kan realiseres individuelt, hvad er vi så villige til at ændre? Er vi villige til at der reguleres i arbejdsdelingen i hjemmet?

Løsningen på problemstillingen ligger ikke lige for. Dog synes problemet at være mere og mere presserende. Kampen om ligestilling kan knyttes sammen med senkapitalismen, som i care ethics-perspektivet resulterer ikke blot i social ulighed, men også i både omsorgs- og klimakrisen.

På en måde er det paradoksalt, at man i ligestillingsdebatten skal bruge så meget energi på at overbevise om at ligestilling også er aktuelt for mænd. Det burde jo være ganske givet, men dette i sig selv illustrerer hvor maskuliniseret opfattelsen af ligestilling er. Fokus er på at kvinder skal opnå samme muligheder som mænd, og ikke på at mænd skal opnå samme muligheder som kvinder.

Konklusion

Specialet har præsenteret et teoretisk sammensurium af perspektiver på køn og ligestilling, med målet om at undersøge barrierer mod reel ligestilling, ud fra grundantagelsen at der eksisterer et skel mellem reel og formel ligestilling, som betyder at kønnene ikke faktisk har lige muligheder for livsudfoldelse.

I sagsforholdene præsenterede jeg først dette skel ved at se på ligestilling ifølge Ligestillingsloven og statistiske undersøgelser vedrørende mænds og kvinders arbejdsliv. Her argumenterede jeg for et eksisterende skel ved det forhold at der fortsat er stor forskel på mænds og kvinders arbejdsliv. Modargumentet hertil kan være at lige muligheder ikke er lig med ens livsudfoldelse. Forstået sådan at lige muligheder ikke er det samme som at man realiserer de samme muligheder.

Jeg ville derfor undersøge det her lidt flyvske begreb om muligheder. Hvad vil det sige at have lige muligheder og hvornår kan man sige at have det?

Dette undersøgte jeg ved at se på de muligheder for arbejdsliv man har haft gennem historien. Muligheder i arbejdslivet hænger sammen med arbejdsmarkedets udvikling som er knyttet til velfærdsstaten. I fagforbundene har man arbejdet med forskellige forsørgermodeller. Tidligere arbejdede man med eneforsørgermodellen der var bygget op på idealet om den mandlige arbejder. I dette ideal kunne manden lade arbejdet være første prioritet, fordi modellen indebar at hans kone varetog arbejdet i hjemmet. Begge parter har altså været ret fastlåst i deres arbejdsrolle, med ulige muligheder for at deltage i arbejdslivet. Manden har modtaget lønnen, og dermed har relationen i ægteskabet også været ulige. Kvinders mulighed for at leve uden for kernefamilien har været dårlig og forbundet med stor usikkerhed.

Omkring 1960'erne kom behovet for at øge arbejdsstyrken grundet højkonjunktur, og man måtte muliggøre kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet. Der kom et to-forsørgerideal, hvor begge parter måtte deltage på arbejdsmarkedet. For at frigøre kvinders tid, måtte velfærdsstaten skabe en offentlig sektor, til at varetage de opgaver kvinden tidligere var ansvarlig for, såsom børnepasning. To-forsørgermodellen har taget udgangspunkt i det tidligere ideal, med lønarbejderen der kunne lade

arbejdet være første prioritet. Man har dermed skabt et arbejdsideal der var dårligt foreneligt med de øvrige arbejdsopgaver i hjemmet. Et problem familier gennem tiden, og fortsat, løser selv. Ofte ved at kvinden varetager et deltidsarbejde, for dermed at frigive tid til de øvrige opgaver. Man kan argumentere for at vi har et arbejdsideal der ikke reelt er foreneligt med for eksempel det at have børn, og at der for småbørnsforældre er ulige muligheder for deltagelse i arbejdslivet.

Jeg har argumenteret for, at det skyldtes at man ikke har haft samme fokus på vigtigheden af omsorgsarbejde. Fordi man ikke politisk har haft samme fokus på at mænd skulle varetage opgaver i hjemmet, som man har haft på at kvinder skulle deltage i arbejdslivet, har man implicit tillagt det mindre vigtighed. Man har ladet det være op til de enkelte familier og den enkelte kvinde at realisere ligestillingen og gøre op med de eksisterende kønsnormer. At ligestilling på mange måder anskues som et individuelt anliggende, frem for et kollektivt og samfundsmæssigt problem, identificerer jeg som en af de primære barrierer mod at opnå reel ligestilling. Den manglende anerkendelse af omsorgsaktiviteter, som værdifulde og afgørende for vores velfærdssamfund og samlede velfærd, udgør en anden central barriere mod ligestilling.

Men hvad er det så der gør at kvinder i højere grad end mænd bærer denne byrde? Spørgsmålet er om de egentlig gør det. Jo, hvis man vurderer ligestilling udelukkende ud fra muligheden for at deltage i arbejdslivet, kan man argumentere for at der eksisterer visse barrierer for kvinder, som ikke på samme måde er der for mænd. Men dette illustrerer netop den udprægede maskulinisering af ligestillingsbegrebet. For der eksisterer også barrierer for mænd mod at deltage i omsorgsaktiviteter. Det viser at vi grundlæggende har at gøre med en maskulinisering af alle de ting vi finder politisk relevant, og implicit vigtigst. At der tilsvarende er tale om en grundlæggende devaluering af traditionelt set feminine aktiviteter, kan være årsag til at mænd ikke på samme måder ønsker at kæmpe ligestillingskampen. Hvorfor skulle man kæmpe for noget vi som samfund har besluttet, er inferiørt?

Et tema til videre undersøgelse kunne være mænds ligestillingskamp. Kønnenes ligestillingskamp, tror jeg, er afhængig af at vi får alle med. Derfor tror jeg det er afgørende at mænd går ind i ligestillingskampen, både på kvinders vegne i solidaritet, og på egne vegne. Således at alle kan opnå mere afbalancerede liv, med både plads til at kæmpe for et velfungerende arbejdsliv og et velfungerende socialt levegrundlag.

Kildeliste

Litteratur

- Andrew, Caroline (1984): *Women and the Welfare State*. Canadian Journal of Political Science. Vol. 17, No. 4, p. 667-683
- Borchorst, Anette (1989): *Kvinderne, velfærdsstaten og omsorgsarbejdet*. Politica, Årg. 21 Nr. 2.
- Briggs, Asa (1961): *The Welfare State in Historical Perspective*. European Journal of Sociology, Vol. 2, No. 2 pp. 221-258.
- Cudd, Ann E. (1996): *Analytic Feminism*, in *The Encyclopedia of Philosophy Supplement*, Donald M. Borchert (ed.), New York. Macmillan Reference
- Ejrnæs, Anders & Boje, Thomas P. (2019): *Balancen mellem arbejds- og familieliv – fungerer den?* I: *Socialvidenskab*, Bent Greve (ed.), Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Elkjær Sørensen, Astrid (2018): *Pæne pigers oprør – Ligestillingsprojekter i de kvindedominerede fagforbund 1985-2010*. Aarhus Universitetsforlag.
- Engster, Daniel & Hamington, Maurice (2015): *Care Ethics and Political Theory*. Oxford University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (2009): *The incomplete revolution – adapting to women's new roles*. Polity.
- Fiona Robinson (2015): 'Care ethics, political theory, and the future of feminism', I *Care Ethics and Political Theory*, Daniel Engster & Maurice Hamington (ed.), Oxford University Press.
- Fraser, Nancy (2016): *Capitalism's crisis of care*. Dissent, Fall.
- Friedman, Marilyn & Bolte, Angela (2007): *Ethics and feminism*, i *The Blackwell Guide to Feminist Philosophy*, Linda Martín Alcoff & Eva Feder Kittay (ed.), Blackwell Publishing.
- Greve, Bent (2019): *Socialvidenskab*. Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Greve, Bent (2002): *Vouchers. Nye måder at finansiere og levere på i velfærdsstaten*. København, DJØF's Forlag
- Larsen, Anne Trine (2006): *En slags mandinder – en analyse af køn og arbejde i Danmark 1950-89*. Selskabet for arbejderhistorie (SFAH).

Lorraine, Tamsin (2007): *Feminism and Poststructuralism: A Deleuzian Approach*. i *The Blackwell Guide to Feminist Philosophy*, Linda Martín Alcoff & Eva Feder Kittay (ed.), Blackwell Publishing.

Martín Alcoff, Linda & Feder Kittay, Eva (2007): *The Blackwell Guide to Feminist Philosophy*. Blackwell Publishing.

Reinicke, Kenneth (2019): *Maskulinitet, mandeforskning og ligestilling*. I *Socialvidenskab*, Bent Greve (ed.), Nyt fra Samfundsvidenskaberne.

Sullivan, Shannon (2007): *Pragmatism*. i *The Blackwell Guide to Feminist Philosophy*, Linda Martín Alcoff & Eva Feder Kittay (ed.), Blackwell Publishing.

Tronto, Joan (2015): *'Who cares? – How to Reshape a Democratic Politics'*. Cornell University Press.

Van Kersbergen, Kees & Hemerijck, Anton (2012): *To årtier med forandring: Udbudspolitik og den sociale investeringsstats opståen*. *Politica*, 44. årg. Nr. 3 2012, p. 362-378

Hjemmesider

<https://www.retsinformation.dk/>

<https://www.dst.dk/>

<http://denstoredanske.dk/>

<https://plato.stanford.edu/>

Andet

Equal Measures 2030 (2019): *SDG Gender Index - Harnessing the power of data for gender equality*.

Bonke, Jens & Christensen, Anders Eiler Wiese (2018): *Hvordan bruger danskerne tiden?* Gyldendal. Rockwool Fondens Forskningsenhed.